

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків

До захисту допущено

кафедрою історії стародавнього світу та середніх віків протокол №__ від

В.о. завідувача кафедри _____ Сергій ЛИТОВЧЕНКО

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

здобувача першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Слов'яно-візантійські контакти у VI-VIII ст.

за матеріалами писемних джерел

Спеціальність (спеціалізація) 032 «історія та археологія»

Освітня програма «історія та археологія»

Здобувач _____ Микита Молодан

Науковий керівник _____ Михайло Любичев

РЕФЕРАТ (АНОТАЦІЯ)

Дипломна робота присвячена дослідженню слов'яно-візантійських контактів VI–VII ст. за матеріалами писемних свідчень. Метою роботи є систематичне вивчення писемних джерел, що відображають контакти слов'янських племен із Візантійською імперією, а також визначення характеру, форм і еволюції цих взаємодій.

Предметом дослідження є специфіка взаємодії між слов'янськими племенами та Візантійською імперією протягом VI–VII ст., а об'єктом – виступають ранньосередньовічні джерела, що відображають слов'яно-візантійські контакти зазначеного періоду.

У роботі використано джерелознавчий, порівняльно-історичний, історико-хронологічний методи, а також метод критичного аналізу писемних джерел. Особлива увага приділяється жанровій специфіці джерел, авторській позиції, історичному контексту створення пам'яток та особливостям зображення слов'ян у візантійській і західноєвропейській писемній традиції.

У результаті дослідження встановлено, що слов'яно-візантійські контакти VI–VII ст. мали багаторівневий характер і включали військові конфлікти, дипломатичні домовленості, можливі господарські зв'язки та культурно-релігійні впливи. Хроніки дають змогу реконструювати політичний і військовий вимір контактів, військові трактати відображають імперське бачення слов'ян як військового противника, а агіографічні матеріали дозволяють простежити релігійне осмислення взаємодії. Новизна роботи полягає у комплексному розгляді різних груп писемних джерел і виявленні еволюції образу слов'ян у пізньоантичній та ранньосередньовічній традиції.

Загальні висновки роботи полягають у тому, що писемні джерела VI–VII ст. не лише фіксують події слов'яно-візантійських контактів, а й відображають специфіку їхнього сприйняття авторами різних жанрів. Це дозволяє розглядати взаємодію слов'ян і Візантії як складний історичний процес, що поєднував військові, політичні, культурні та релігійні складові.

Ключові слова: слов'яни, Візантійська імперія, слов'яно-візантійські контакти, писемні джерела, хроніки, військові трактати, агіографія, Балкани, VI–VII ст.

ABSTRACT

The bachelor's thesis is devoted to the study of Slavic-Byzantine contacts in the sixth and seventh centuries on the basis of written sources. The aim of the research is to examine systematically the written evidence reflecting contacts between Slavic tribes and the Byzantine Empire, as well as to define the character, forms and evolution of these interactions.

The subject of this study is the nature of the interaction between the Slavic tribes and the Byzantine Empire during the six – seventh centuries, whilst the focus is on early medieval sources that document Slavic-Byzantine contacts during this period. The study applies source-critical, comparative-historical and historical-chronological methods, as well as the method of critical analysis of written sources. Special attention is paid to the genre specificity of the sources, the author's position, the historical context of their creation and the ways in which the Slavs were represented in Byzantine and Western European written traditions.

The research shows that Slavic-Byzantine contacts in the sixth and seventh centuries were a complex and multi-level process that included military conflicts, diplomatic agreements, possible economic relations and cultural-religious influences. Chronicles make it possible to reconstruct the political and military dimension of these contacts, military treatises reflect the imperial perception of the Slavs as a military opponent, while hagiographic materials reveal the religious interpretation of these interactions. The novelty of the thesis lies in the comprehensive analysis of different groups of written sources and in identifying the evolution of the image of the Slavs in late antique and early medieval written tradition.

The general conclusions of the research show that written sources of the sixth and seventh centuries not only record the events of Slavic-Byzantine contacts, but also reflect the specific ways in which these contacts were perceived by authors of different genres. This makes it possible to study the interaction between the Slavs and

Byzantium as a complex historical process that combined military, political, cultural and religious components.

Keywords: Slavs, Byzantine Empire, Slavic-Byzantine contacts, written sources, chronicles, military treatises, hagiography, Balkans, sixth and seventh centuries.

ЗМІСТ

РЕФЕРАТ (АНОТАЦІЯ).....	2
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ	
I МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	10
1.1. Історіографія вивчення слов'яно-візантійських контактів VI–VII ст.....	10
1.2. Методологічні засади та методи дослідження.....	14
РОЗДІЛ II. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	18
2.1. Класифікація джерел.....	18
2.2. Хроніки.....	22
2.3. Військові трактати.....	28
2.4. Агіографічні джерела.....	33
2.5. Інші свідчення.....	38
РОЗДІЛ III. ВІЗАНТІЯ І СЛОВ'ЯНИ У VI–VII СТ.....	43
3.1. Короткий огляд історії слов'яно-візантійських контактів.....	43
3.2. Характер, форми та еволюція зображення слов'яно-візантійської взаємодії у пізньоантичній та ранньосередньовічній писемній традиції.....	49
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	61

ВСТУП

Дослідження контактів між слов'янськими племенами та Візантійською імперією у VI–VII століттях є важливим елементом ранньосередньовічної історії Європи. У цей період спостерігалася активна експансія слов'ян на Балканському півострові, встановлення перших постійних контактів із Візантією, а також формування дипломатичних, військових, економічних та культурних взаємодій. Вивчення цих процесів дозволяє не лише реконструювати політичні та військові події, а й зрозуміти механізми культурного впливу, процеси християнізації та становлення слов'янської етнічної ідентичності.

Тема слов'яно-візантійських контактів є актуальною з кількох причин. По-перше, дослідження цього періоду дозволяє відтворити ранні взаємини слов'ян із однією з наймогутніших держав Середньовіччя та оцінити вплив Візантії на політичну організацію й соціальні структури слов'янських племен. По-друге, письмові джерела VI–VII ст., включно з хроніками, військовими трактатами та агіографічними творами, відображають культурні, релігійні та соціальні уявлення різних середньовічних авторів. Їхній аналіз дає змогу простежити трансформацію етнонімів, розвиток дипломатичних та військових практик.

По-третє, дослідження цієї теми є значущим для сучасної історичної науки та викладання, оскільки дозволяє інтегрувати різні типи джерел і методи аналізу, формуючи комплексне уявлення про ранньосередньовічні процеси на Південно-Східній та Східній Європі. Актуальність роботи також обумовлена потребою відновлення історичної пам'яті та посилення національної самосвідомості через осмислення ролі слов'ян у формуванні європейського середньовічного культурного простору.

Дослідження слов'яно-візантійських контактів у VI–VII століттях є однією з ключових проблем ранньосередньовічної історії Східної та Південно-Східної Європи. Цей період характеризується масштабними політичними, соціальними та культурними трансформаціями, що безпосередньо впливали на формування слов'янських етнічних груп та їхніх державних структур.

Слов'янські племена, які активно розселялися на Балканському півострові в VI–VII століттях, вступали у військові, економічні та культурні контакти з Візантійською імперією — однією з наймогутніших держав середньовічної Європи. Перші свідчення про ці події, що збережені у хроніках, військових трактатах та агіографічних творах, дають змогу реконструювати основні напрями слов'яно-візантійської взаємодії у VI–VII ст.

Наукова актуальність теми зумовлена необхідністю узагальнення та критичного аналізу писемних джерел у VI–VII ст., які висвітлюють різні аспекти слов'яно-візантійських контактів. Хроніки Прокопія Кесарійського, Іоанна Малали, Менандра Протектора та інших візантійських авторів містять численні відомості про пересування слов'ян, їхню участь у військових кампаніях, укладення союзів та договорів. Попри значну кількість праць, присвячених окремим аспектам слов'яно-візантійських контактів, актуальним залишається узагальнення писемних свідчень різного жанрового походження з урахуванням їхньої специфіки, авторської позиції та історичного контексту.

З суспільної точки зору дослідження слов'янсько-візантійських контактів сприяє відновленню історичної пам'яті про процеси формування слов'янської державності та культурної самобутності. У сучасних умовах активного розвитку історичної науки і популяризації національної історії знання про ранньосередньовічні взаємодії народів Східної Європи набуває особливої важливості. Суспільне значення теми полягає у можливості глибше осмислити ранні етапи історії слов'ян та їхню взаємодію з Візантійською імперією як одним із провідних політичних і культурних центрів середньовічної Європи.

Окрему увагу в роботі приділено особливостям відображення слов'ян у писемних джерелах VI–VII ст. Візантійські автори описували слов'янські племена крізь призму власних політичних, військових і культурних уявлень, тому ці свідчення потребують критичного аналізу з урахуванням жанру, походження та авторської позиції джерела.

Дослідження цих елементів дозволяє простежити процеси трансформації етнічної ідентичності слов'ян, вплив візантійської культури на формування

письмової традиції та інтеграцію слов'ян у ширший культурний і політичний контекст Середньовіччя.

Актуальність також зумовлена потребою впровадження міждисциплінарного підходу: поєднання історичного та джерелознавчого підходів дозволяє глибше проаналізувати писемні свідчення про слов'яно-візантійські контакти, враховуючи їхнє походження, жанрову специфіку та авторську позицію. Такий підхід сприяє розвитку сучасної історіографії ранньосередньовічної Європи та створює методологічні засади для подальших досліджень слов'янської історії і культури.

Об'єкт дослідження: ранньосередньовічні джерела, що відображають слов'яно-візантійські контакти зазначеного періоду.

Предмет дослідження: специфіка взаємодії між слов'янськими племенами та Візантійською імперією протягом VI–VII ст.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють VI–VII століття, коли відбувалася активна експансія слов'ян на Балкани, формувалися перші контакти із Візантійською імперією та розвивалися дипломатичні, торговельні та військові взаємодії. Такий хронологічний відрізок дозволяє відтворити процеси, що мали вирішальне значення для подальшого розвитку слов'янських державних утворень.

Географічні межі дослідження охоплюють Балканський півострів та нижньодунайський кордон Візантійської імперії, де у VI–VII ст. відбувалися основні військові, політичні та культурні контакти слов'янських племен із візантійським світом. Це дозволяє всебічно оцінити вплив географічного чинника на політичні, військові, економічні та культурні взаємодії.

Мета дослідження: систематичне вивчення письмових свідчень VI–VII ст., що відображають контакти слов'ян із Візантією, та визначення характеру, форм і еволюції цих взаємодій.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати існуючі підходи до вивчення слов'янсько-візантійських контактів;

2. Систематизувати і класифікувати джерела дослідження;
3. Дослідити еволюцію відображення слов'ян у писемних джерелах;
4. Визначити форми взаємодії слов'ян і Візантії у політичній, військовій, економічній та релігійній сферах;
5. Сформулювати узагальнені висновки щодо значення контактів у розвитку ранньосередньовічної Європи.

Наукова новизна. Робота відрізняється комплексним підходом до письмових джерел, що поєднує хроніки, військові трактати та агіографії. Вона дозволяє: відтворити еволюцію зображення слов'ян у візантійських текстах; виділити специфічні форми взаємодії у різних сферах; уточнити хронологічні та територіальні межі контактів.

РОЗДІЛ І.

ІСТОРІОГРАФІЯ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія вивчення слов'яно-візантійських контактів VI–VII ст.

Дослідження слов'янсько-візантійських контактів у VI–VII століттях займає важливе місце в історичній науці як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії. Історіографічний аналіз цієї проблеми демонструє широкий спектр підходів: від узагальнюючих праць із загальної історії раннього Середньовіччя до спеціальних монографій і статей, що розглядають окремі аспекти взаємодії слов'ян із Візантійською імперією. Перші системні зацікавлення цією темою формувалися в добу становлення візантійської історіографії як окремої дисципліни, однак вже з XIX–XX століть проблематика слов'янських контактів із Візантією поступово виходить на передній план. Значний внесок у розвиток цієї галузі зробили дослідники, що працювали над полем етно-історичних процесів, джерелознавчих проблем та військово-політичних взаємин у Європі VI–VII ст.¹

Серед зарубіжних досліджень важливе місце посідає праця П. М. Барфорда, у якій ранні слов'яни розглядаються в контексті соціальної організації, культурних практик і взаємодії з сусідніми спільнотами.² Його дослідження є важливим для розуміння загального історичного тла, на якому відбувалися слов'яно-візантійські контакти VI–VII ст. У контексті слов'янсько-візантійських взаємодій важливо підкреслити також підхід Ф. Курти, який у ряді праць приділив увагу ролі зовнішніх впливів та політичних структур Візантії у

¹ Fine J. V. A. *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991. С. 25–42; Obolensky D. *Byzantium and the Slavs in the Middle Ages*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1994. С. 1–20; Мельник І. *Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми*. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 7–18.

² Barford P. M. *The Early Slavs: Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*. Ithaca; London: Cornell University Press, 2001. С. 23–58.

формуванні соціальних процесів у Східній Європі.³ Курта забезпечив ґрунтовний міждисциплінарний огляд, поєднавши археологічні дані з писемними джерелами, що значно розширило розуміння історичного контексту VI–VII ст.⁴

Інший визначний зарубіжний історик Дж. В. А. Файн у своїх монографіях і тематичних статтях розглядає питання взаємодії слов'ян і Візантії у ширшому регіональному контексті Балкан і Південно-Східної Європи, підкреслюючи важливість системного аналізу політичних і соціальних структур.⁵ Його роботи відзначаються критичним переглядом традиційних уявлень про етнічну ідентичність і роль імперських політик у формуванні локальних соціумів, що особливо актуально при розгляді історичних процесів, пов'язаних із становленням ранніх слов'янських об'єднань.

Серед загальних монографічних праць із візантійської історії, які часто використовуються як фундаментальні наукові опори у дослідженнях VI–VII ст., виділяються праці В. Тредголда та Г. Острогорського, що надають глибоку політичну та соціальну панораму імперії, дозволяючи краще зрозуміти контекст взаємодії з сусідніми народами, включно зі слов'янами.⁶ Праці В. Тредголда та Г. Острогорського дають змогу окреслити загальний політичний і військовий контекст Візантії у VI–VII ст., необхідний для аналізу її контактів зі слов'янськими племенами.

Значне місце серед загальних досліджень займають також монографії Дж. Херріна та С. Манго, що пропонують розлогий огляд візантійської імперської традиції, культури, адміністративних та релігійних структур, які опосередковано

³ Curta F. *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. С. 39–73; Curta F. *Barbarians for Byzantium: Nomadic and Ethnic Groups in the Eastern Roman Empire (ca. 500–700)*. Oxford: Oxford University Press, 2016. С. 101–135.

⁴ Curta F. *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. С. 39–73; Curta F. *Barbarians for Byzantium: Nomadic and Ethnic Groups in the Eastern Roman Empire (ca. 500–700)*. Oxford: Oxford University Press, 2016. С. 101–135.

⁵ Fine J. V. A. *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991. С. 25–64; Fine J. V. A. "Reconsidering Balkan History" // *Byzantine and Modern Greek Studies*. 1998. Vol. 22. P. 55–80; Fine J. V. A. *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2006. С. 1–35.

⁶ Treadgold W. *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford: Stanford University Press, 1997. С. 215–248; Ostrogorsky G. *History of the Byzantine State*. Princeton: Princeton University Press, 1969. С. 73–96.

впливали на формування контактів з іншими народами, включно зі слов'янами.⁷ Особливо важливою є увага до культурних аспектів та імперської ідентичності, які в цих працях розглядаються у розрізі довготривалих історичних процесів.

У вітчизняній історіографії слов'яно-візантійські контакти розглядаються переважно в контексті політичної, військової та культурної взаємодії, а також процесів розселення слов'ян на Балканах.⁸ Так, С. Коваленко у праці «Слов'янські етноніми у візантійських джерелах» розглядає проблему фіксації назв слов'янських племен у візантійській писемній традиції, що має значення для аналізу особливостей сприйняття слов'ян візантійськими авторами.⁹ Аналогічно, І. Мельник розглядає джерельну базу VI–VII ст., акцентуючи увагу на критичному аналізі письмових свідчень, а також на порівнянні різних версій текстів, що дозволяє глибше відтворювати історичні події та взаємодії.¹⁰

Праці М. Бондарчука та В. Причепи присвячені політичним аспектам слов'яно-візантійських контактів, зокрема переговорам, укладенню союзів і військово-політичній взаємодії.¹¹ О. Ющенко у праці «Велике розселення слов'ян» розглядає зовнішньополітичну ситуацію у ширшому контексті, зокрема імперські стратегії Візантії та етнокультурні зміни, що відбувалися у VI–VII ст.¹²

Значну частину історіографії складають спеціальні статті, що присвячені вузьким аспектам проблеми. О. Іваненко, аналізуючи повідомлення візантійських хронік про слов'ян VI–VII ст., підкреслює необхідність критичного джерелознавчого підходу, оскільки частина таких текстів має пізніше походження або зазнала редакційних змін.¹³ В. Ляшенко аналізує

⁷ Herrin J. *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire*. Princeton: Princeton University Press, 2007. С. 73–112; Mango C. *Byzantium: The Empire of New Rome*. London: Phoenix Press, 2002. С. 13–45.

⁸ Бондарчук М. *Слов'яни на Балканах у VI–VII ст.* Київ: Наукова думка, 2016. С. 12–35; Павленко В. *Слов'яни та Візантія: етнокультурні контакти*. Київ: НАУКМА, 2010. С. 18–42; Ющенко О. *Велике розселення слов'ян*. Харків: ХНУ, 2012. С. 44–68.

⁹ Коваленко С. *Слов'янські етноніми у візантійських джерелах*. Київ: НАУКМА, 2015. С. 15–39; Ляшенко В. «Слов'янські етноніми у візантійських хроніках» // *Східна Європа в середні віки*. 2018. № 27. С. 120–136.

¹⁰ Мельник І. *Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми*. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 21–46; Greetham D. *Textual Scholarship: An Introduction*. Routledge, 2001. С. 1–28; Howell M., Prevenier W. *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods*. Cornell University Press, 2001. С. 17–39.

¹¹ Бондарчук М. *Слов'яни на Балканах у VI–VII ст.* Київ: Наукова думка, 2016. С. 72–96; Причепа В. *Середньовічні дипломатичні контакти слов'ян*. Львів: Літопис, 2014. С. 34–61.

¹² Ющенко О. *Велике розселення слов'ян*. Харків: ХНУ, 2012. С. 44–83.

¹³ Іваненко О. «Візантійські джерела про слов'ян VI–VII ст.» // *Візантійський вісник*. 2017. № 22. С. 45–60.

семантику етнонімів у візантійських хроніках, що дозволяє додатково оцінювати, як саме імперські автори описували слов'янські народи та їхню роль у політичних процесах Середньовіччя.¹⁴ Д. Кузьмін у праці зосереджується на методах дипломатії в контактах між слов'янами і Візантією, звертаючи увагу на різні типи дипломатичних контактів та їхні стратегічні наслідки.¹⁵ Т. Орлова розвиває тему агіографічних джерел як важливої частини джерельної бази, наголошуючи, що житійні тексти і чудеса святих часто містять важливі відомості про міжкультурні контакти, хоч і в релігійному контексті.¹⁶

Англомовні статті, як-от роботи Ф. Курти, Дж. В. А. Файна, Д. Еванса та інших, у свою чергу, розширюють дискусію про військові, економічні та соціальні аспекти контактів.¹⁷ Зокрема, Курта у статтях розглядає археологію та етногенез слов'ян у тісному зв'язку з політичними структурами Візантії, що дозволяє поєднувати матеріальні та текстові джерела в одному науковому дискурсі.¹⁸ Еванс аналізує торгові маршрути між Дунаєм і Константинополем, що було ключовим для розуміння економічних взаємозв'язків населення регіону.¹⁹ Статті К. Рафенспергера та Ж. Седлара розглядають дипломатичні стосунки та взаємодію в межах імперської політики, що значно збагачує уявлення про механізми формування контактів.²⁰

1.2. Методичні засади та методи дослідження

Методологічна складність дослідження слов'яно-візантійських контактів VI–VII ст. полягає насамперед у специфіці джерельної бази. Основні відомості

¹⁴ Ляшенко В. «Слов'янські етноніми у візантійських хроніках» // *Східна Європа в середні віки*. 2018. № 27. С. 120–136.

¹⁵ Кузьмін Д. «Методи дипломатії у контактах з Візантією» // *Історія України*. 2020. № 1. С. 15–29.

¹⁶ Орлова Т. «Агіографічні джерела як джерело інформації про слов'ян» // *Релігієзнавчі студії*. 2020. № 9. С. 102–118.

¹⁷ Curta F. «Slavs and Byzantine Political Structures» // *Slavic Review*. 2001. Vol. 60. P. 345–370; Fine J. V. A. «Reconsidering Balkan History» // *Byzantine and Modern Greek Studies*. 1998. Vol. 22. P. 55–80; Evans D. «Trade Routes from the Danube to Constantinople» // *Economic History Review*. 2020. Vol. 73. P. 290–311.

¹⁸ Curta F. «Slavs and Byzantine Political Structures» // *Slavic Review*. 2001. Vol. 60. P. 345–370; Curta F. *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. С. 39–73.

¹⁹ Evans D. «Trade Routes from the Danube to Constantinople» // *Economic History Review*. 2020. Vol. 73. P. 290–311.

²⁰ Raffensperger C. «Byzantine Diplomacy and the Slavs» // *Byzantion*. 2010. Vol. 32. P. 77–102; Sedlar J. W. «The Early Medieval Balkans and Slavic Byzantine Relations» // *Speculum*. 1994. Vol. 69. P. 281–304.

про слов'янські племена цього часу походять переважно з писемних пам'яток, створених не самими слов'янами, а авторами візантійського або західноєвропейського середовища. Тому такі тексти не можна сприймати як нейтральне й безпосереднє відображення історичної реальності. Вони містять не лише повідомлення про події, а й авторські оцінки, політичні інтереси, релігійні уявлення та культурні стереотипи, властиві середовищу, у якому були створені.²¹

Особливу проблему становить жанрова різноманітність джерел. У роботі використовуються хроніки, військові трактати, агіографічні твори та інші писемні свідчення, кожна з цих груп має власну логіку викладу. Джерела поділено за жанрово-функціональною ознакою на хроніки, військові трактати, агіографічні твори та інші писемні свідчення. Хроніки здебільшого фіксують політичні та військові події, тому вони важливі для відтворення загальної хронології слов'яно-візантійських контактів. Військові трактати дають змогу зрозуміти, як імперське середовище оцінювало військову організацію і тактику слов'ян. Агіографічні твори, своєю чергою, подають події крізь призму релігійного світогляду, тому потребують особливо обережного прочитання.²²

Однією з головних методичних проблем є те, що різні типи джерел по-різному описують одні й ті самі явища. Наприклад, військовий конфлікт у хроніці може подаватися як політична або військова подія, у трактаті — як практичний приклад для організації оборони, а в агіографічному творі — як випробування християнської громади або прояв Божого втручання. Через це дослідник має враховувати не лише зміст повідомлення, а й мету автора, жанр тексту, аудиторію, для якої він створювався, та загальний політичний або релігійний контекст.²³

²¹ Мельник І. *Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми*. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 21–46; Shepard J. "The Slavs in Byzantine Sources" // *Journal of Early Medieval History*. 2012. Vol. 2. P. 1–24; Howell M., Prevenier W. *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods*. Cornell University Press, 2001. С. 17–39.

²² Procopius of Caesarea. *History of the Wars (Battles with the Slavs)*. London: Loeb Classical Library, 1914. Vol. 1. С. 269–289; *Strategikon of Maurice*. Seattle: University of Washington Press, 2001. С. 113–125; Орлова Т. «Агіографічні джерела як джерело інформації про слов'ян» // *Релігієзнавчі студії*. 2020. № 9. С. 102–118.

²³ Greetham D. *Textual Scholarship: An Introduction*. Routledge, 2001. С. 1–28; Howell M., Prevenier W. *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods*. Cornell University Press, 2001. С. 17–39; Федорчук А. *Джерелознавство історії України*. Київ: Либідь, 2014. С. 34–58.

Для подолання цих труднощів у роботі застосовано джерелознавчий метод. Він дає змогу визначити походження джерела, час його створення, жанрову належність, інформативність та ступінь достовірності повідомлень. Особливе значення має відокремлення фактичної інформації про слов'яно-візантійські контакти від авторських оцінок, релігійних пояснень і політичних інтерпретацій. Такий підхід дозволяє не зводити джерело лише до набору фактів, а розглядати його як текст, у якому історична інформація поєднується з позицією автора.²⁴

У межах джерелознавчого аналізу важливо враховувати походження та призначення конкретної групи джерел. Хроніки використовуються передусім для реконструкції послідовності подій, опису військових кампаній, переселень і дипломатичних контактів. Військові трактати залучаються для аналізу візантійського бачення слов'ян як військового противника або сусіднього населення, з яким імперія мусила виробляти певні стратегії взаємодії. Агіографічні джерела важливі для дослідження культурно-релігійного виміру контактів, але їхні свідчення потребують урахування релігійної мети тексту та умов його створення. Отже, кожна група джерел потребує окремого підходу: хроніки використовуються для реконструкції подій, військові трактати — для аналізу імперського бачення військової взаємодії, а агіографічні твори — для вивчення релігійної інтерпретації контактів.²⁵

Порівняльно-історичний метод використано для зіставлення повідомлень різних писемних джерел. Його застосування дозволяє виявити, які відомості повторюються в різних текстах, а які є специфічними для окремого автора чи жанру. Завдяки цьому можна обережніше оцінювати достовірність окремих повідомлень і уникати однобічного трактування подій. Наприклад, інформація з хронік може зіставлятися з даними військових трактатів або агіографічних

²⁴ Федорчук А. *Джерелознавство історії України*. Київ: Либідь, 2014. С. 34–58; Howell M., Prevenier W. *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods*. Cornell University Press, 2001. С. 17–39; Мельник І. *Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми*. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 21–46.

²⁵ Procopius of Caesarea. *History of the Wars (Battles with the Slavs)*. London: Loeb Classical Library, 1914. Vol. 1. С. 269–289; *Strategikon of Maurice*. Seattle: University of Washington Press, 2001. С. 113–125; Орлова Т. «Агіографічні джерела як джерело інформації про слов'ян» // *Релігієзнавчі студії*. 2020. № 9. С. 102–118.

творів, що дає змогу побачити різні рівні відображення слов'яно-візантійської взаємодії.²⁶

Історико-хронологічний метод застосовано для послідовного розгляду подій VI–VII ст. Він дає змогу простежити зміну характеру контактів між слов'янськими племенами та Візантійською імперією. У межах цього підходу важливо показати, як окремі військові зіткнення, набіги й переселення поступово доповнювалися іншими формами взаємодії: дипломатичними контактами, службою окремих слов'янських груп в імперському середовищі, культурними впливами та релігійними процесами. Саме послідовне розміщення подій у часі дозволяє уникнути хаотичного викладу матеріалу.²⁷

Також у роботі використано метод критичного аналізу писемних джерел. Він передбачає врахування того, що автори джерел могли перебільшувати небезпеку з боку слов'ян, підкреслювати перевагу імперії або пояснювати події відповідно до релігійних уявлень свого часу. Тому повідомлення джерел аналізуються не лише з погляду того, “що сталося”, а й з погляду того, “як і чому це було описано саме так”. Такий підхід особливо важливий для роботи з візантійськими текстами, у яких слов'яни часто постають як зовнішній щодо імперії народ.²⁸

Окреме значення має врахування обмежень джерельної бази. Писемні свідчення VI–VII ст. не завжди дають повну інформацію про внутрішній розвиток слов'янських племен, їхню соціальну організацію або власне сприйняття контактів із Візантією. Часто вони фіксують слов'ян лише тоді, коли ті потрапляють у поле зору імперської політики, військових дій або церковного

²⁶ Howell M., Prevenier W. *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods*. Cornell University Press, 2001. С. 40–68; Федорчук А. *Джерелознавство історії України*. Київ: Либідь, 2014. С. 59–83.

²⁷ Tosh J. *The Pursuit of History: Aims, Methods and New Directions in the Study of History*. Routledge, 2015. С. 88–112; Федорчук А. *Джерелознавство історії України*. Київ: Либідь, 2014. С. 84–102.

²⁸ Shepard J. “The Slavs in Byzantine Sources” // *Journal of Early Medieval History*. 2012. Vol. 2. P. 1–24; Мельник І. *Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми*. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 21–46; Grafton A. *What Was History?* Cambridge: Cambridge University Press, 2007. С. 35–58.

життя. Через це дослідження має спиратися не на окреме ізольоване повідомлення, а на зіставлення різних типів свідчень.²⁹

Таким чином, методика дослідження ґрунтується на критичному аналізі писемних джерел, урахуванні їхньої жанрової специфіки, порівнянні різних повідомлень та послідовному розгляді подій у хронологічному порядку. Такий підхід дозволяє уникнути буквального сприйняття джерел і водночас використати їх для реконструкції основних форм слов'яно-візантійських контактів VI–VII ст. У підсумку джерела розглядаються не лише як носії фактичної інформації, а й як пам'ятки, що відображають особливості сприйняття слов'ян у ранньосередньовічній писемній традиції.³⁰

²⁹ Мельник І. *Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми*. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 21–46; Shepard J. “The Slavs in Byzantine Sources” // *Journal of Early Medieval History*. 2012. Vol. 2. P. 1–24; Howell M., Prevenier W. *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods*. Cornell University Press, 2001. С. 40–68.

³⁰ Федорчук А. *Джерелознавство історії України*. Київ: Либідь, 2014. С. 34–58; Greetham D. *Textual Scholarship: An Introduction*. Routledge, 2001. С. 1–28; Grafton A. *What Was History?* Cambridge: Cambridge University Press, 2007. С. 35–58.

РОЗДІЛ II.

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Класифікація джерел

Класифікація джерел є необхідним етапом джерелознавчого аналізу, оскільки вона дозволяє впорядкувати різні за походженням, жанром, призначенням і характером інформації писемні свідчення. У дослідженні слов'яно-візантійських контактів VI–VII ст. важливо враховувати не лише сам факт згадки слов'ян у джерелі, а й те, у якому контексті ця згадка з'являється, хто є автором тексту, до якого середовища він належав і якою була мета створення пам'ятки. Саме тому джерельну базу цієї роботи доцільно класифікувати за жанрово-функціональною ознакою.³¹

У науковій практиці писемні джерела можуть поділятися за різними критеріями: за походженням, часом створення, мовою, авторством, жанром, призначенням, ступенем наближеності до описуваних подій та характером інформації. Для цієї роботи найбільш доцільною є жанрово-функціональна класифікація, оскільки дослідження присвячене саме писемним свідченням про контакти слов'янських племен із Візантійською імперією. Хроніки, військові трактати, агіографічні твори, епістолярні пам'ятки та церковно-публіцистичні тексти по-різному фіксують події й по-різному відображають слов'ян. Одні джерела дають змогу реконструювати послідовність військово-політичних подій, інші — зрозуміти візантійське бачення слов'янської військової організації, ще інші — простежити релігійне та культурне осмислення контактів.

Першу групу джерел становлять хроніки та історичні твори. До неї належать праці Прокопія Кесарійського, Іоанна Малали, Агатія Схоластика, Менандра Протектора, Феофілакта Сімокатти та «Хроніка Фредегара». Ці джерела мають особливе значення, оскільки саме в них збереглися відомості про пересування слов'ян, їхні напади на балканські володіння Візантії, військові зіткнення,

³¹ Федорчук А. *Джерелознавство історії України*. Київ: Либідь, 2014. С. 34–58; Howell M., Prevenier W. *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods*. Cornell University Press, 2001. С. 17–39.

дипломатичні контакти та участь слов'янських груп у ширших політичних процесах раннього Середньовіччя.³²

Цінність хронік полягає насамперед у тому, що вони дають змогу відтворити загальну хронологію слов'яно-візантійських контактів. Зокрема, твори Прокопія Кесарійського важливі для вивчення подій VI ст., оскільки містять ранні повідомлення про слов'янські племена, їхній спосіб життя, військові дії та взаємини з імперією. Агатій Схоластик, Менандр Протектор і Феофілакт Сімокатта доповнюють ці відомості, дозволяючи простежити розвиток контактів у другій половині VI — на початку VII ст. Водночас хроніки не можна використовувати як цілком нейтральні свідчення. Більшість їхніх авторів належала до візантійського або західнохристиянського середовища, тому слов'яни часто зображуються з позиції зовнішнього спостерігача, а інколи — як загроза для імперського або християнського порядку.

Другою групою джерел є військові трактати та тексти, пов'язані з військово-політичною практикою Візантійської імперії. Насамперед ідеться про «Стратегікон» Маврикія та трактат «Про військове мистецтво». Їхня особливість полягає в тому, що вони не просто повідомляють про окремі події, а відображають практичні уявлення візантійського військового середовища про організацію війни, тактику, оборону кордонів і взаємодію з сусідніми народами. Для теми цієї роботи вони важливі тому, що дозволяють зрозуміти, як візантійці оцінювали військові можливості слов'ян, їхню тактику, спосіб пересування, ведення бою та здатність діяти в певних природно-географічних умовах.³³

Військові трактати мають і власні обмеження. Вони створювалися не для опису слов'янського суспільства як такого, а для практичних потреб імперської військової політики. Тому слов'яни в таких текстах постають переважно як

³² Procopius of Caesarea. *History of the Wars (Battles with the Slavs)*. London: Loeb Classical Library, 1914. Vol. 1. C. 269–289; Agathias Scholasticus. *Histories*. London: Loeb Classical Library, 1975. Vol. 3. C. 120–145; John Malalas. *Chronographia*. Berlin; New York: De Gruyter, 2010. C. 430–455; Menander Protector. *The History of Menander the Guardsman*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1985. C. 80–115; Theophylact Simocatta. *History*. Amsterdam: B. R. Grüner, 1975. C. 180–220; *Ecclesiastical History of John of Ephesus*. Leiden: Brill, 1970. C. 240–270; *Chronicle of Fredegar*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. C. 120–150.

³³ Strategikon of Maurice. Seattle: University of Washington Press, 2001. C. 113–125; Haldon J. *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204*. London; New York: Routledge, 1999. C. 35–64; Бондар Н. «Візантійська тактика у джерелах VI ст.» // *Армія і суспільство*. 2021. № 8. С. 21–41.

військовий противник або населення, з яким Візантія мусила виробляти певні способи взаємодії. Через це такі джерела доцільно зіставляти з хроніками. Якщо хроніки дозволяють побачити конкретні події, то військові трактати допомагають зрозуміти, як імперія осмислювала ці події з погляду стратегії, оборони та прикордонної політики.³⁴

Третю групу становлять агіографічні твори. До неї належать «Чудеса святого Дмитрія Солунського», «Житіє святого абата Колумбана», «Житіє святого єпископа Аманда», «Мучеництво Орентія і його братів» та інші твори релігійного характеру. Особливе значення серед них мають «Чудеса святого Дмитрія Солунського», оскільки цей текст пов'язаний з історією Солуня і містить відомості про слов'янські напади, облоги, взаємодію міського населення з навколишнім світом та релігійне осмислення цих подій.

Агіографічні джерела відрізняються від хронік і військових трактатів тим, що їхня головна мета полягає не в точній фіксації політичних або військових подій, а в релігійному повчанні, прославленні святого, описі чудес або утвердженні християнського світогляду. Тому події в них часто подаються крізь призму Божого втручання, захисту християнської громади або духовного випробування.³⁵ Для дослідження слов'яно-візантійських контактів такі джерела цінні тим, що дозволяють побачити не лише сам факт взаємодії, а й те, як ця взаємодія сприймалася у християнському середовищі. Вони дають матеріал для вивчення культурно-релігійного виміру контактів, але потребують обережного й критичного прочитання.³⁶

Окрему групу становлять епістолярні, церковно-публіцистичні та інші допоміжні писемні свідчення. До них можна віднести епістолярні пам'ятки, зокрема листи папи Григорія I, а також інші церковні й публіцистичні тексти, що допомагають уточнити релігійний, політичний або культурний контекст

³⁴ Strategikon of Maurice. Seattle: University of Washington Press, 2001. С. 113–125; Haldon J. *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204*. London; New York: Routledge, 1999. С. 35–64.

³⁵ Андреев С. «Християнізація слов'ян у джерелах VI–VII ст.» // *Університетські наукові записки*. 2016. № 3. С. 77–92; Орлова Т. «Агіографічні джерела як джерело інформації про слов'ян» // *Релігієзнавчі студії*. 2020. № 9. С. 102–118; Павленко В. *Слов'яни та Візантія: етнокультурні контакти*. Київ: НаУКМА, 2010. С. 80–112.

³⁶ Орлова Т. «Агіографічні джерела як джерело інформації про слов'ян» // *Релігієзнавчі студії*. 2020. № 9. С. 102–118.

слов'яно-візантійських контактів. Ці тексти не завжди безпосередньо описують слов'яно-візантійські контакти, але можуть доповнювати основні групи джерел, оскільки передають ширший контекст церковного, політичного та прикордонного життя раннього Середньовіччя.³⁷

Використання таких текстів вимагає особливої обережності. Вони можуть містити лише непрямі відомості про слов'ян або передавати загальну атмосферу прикордонного, церковного чи політичного життя. Їхня цінність полягає не стільки в реконструкції конкретних подій, скільки в можливості краще зрозуміти ширший контекст, у якому відбувалися контакти між слов'янськими племенами та Візантією. Саме тому вони мають допоміжне значення і повинні використовуватися разом із хроніками, військовими трактатами та агіографічними творами.

До допоміжної групи можна також віднести окремі писемні свідчення, у яких зафіксовано слов'янські етноніми, титули або згадки про слов'ян у контексті офіційної, церковної чи наративної традиції. Такі матеріали не є основою для реконструкції подій, але допомагають уточнити, як слов'яни фіксувалися в писемній культурі та як їх сприймали автори відповідних текстів. У межах цієї роботи вони мають допоміжний характер, оскільки головна увага зосереджена на наративних і писемних джерелах, які безпосередньо або опосередковано відображають слов'яно-візантійські контакти VI–VII ст.³⁸

Отже, у роботі використовується жанрово-функціональна класифікація джерел. Вона дозволяє поділити джерельну базу на кілька основних груп: хроніки та історичні твори, військові трактати, агіографічні джерела, епістолярні й церковно-публіцистичні тексти, а також інші допоміжні писемні свідчення. Такий підхід обрано тому, що кожна група джерел має власну специфіку, по-різному відображає слов'ян і потребує різних способів аналізу. Хроніки важливі

³⁷ Papal Letters of Gregory I (selected translations). Oxford: Oxford University Press, 2004. С. 45–78; Андреев С. «Християнізація слов'ян у джерелах VI–VII ст.» // Університетські наукові записки. 2016. № 3. С. 77–92; Мельник І. Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 47–69.

³⁸ Коваленко С. *Слов'янські етноніми у візантійських джерелах*. Київ: НаУКМА, 2015. С. 15–39; Ляшенко В. «Слов'янські етноніми у візантійських хроніках» // *Східна Європа в середні віки*. 2018. № 27. С. 120–136; Ющенко О. *Велике розселення слов'ян*. Харків: ХНУ, 2012. С. 44–68.

для реконструкції подій, військові трактати — для розуміння імперського бачення воєнної взаємодії, агіографія — для аналізу релігійного сприйняття контактів, а допоміжні писемні свідчення — для уточнення окремих аспектів теми.

Застосування такої класифікації дозволяє уникнути механічного переліку джерел і створює основу для їх подальшого аналізу в наступних підрозділах. У підрозділі про хроніки доцільно розглянути їхню інформативність щодо політичних, військових і дипломатичних подій. У підрозділі про військові трактати варто зосередитися на тому, як у них відображено візантійське бачення слов'янської військової організації. В аналізі агіографічних творів головну увагу слід приділити релігійному та культурному осмисленню контактів. Така структура забезпечує логічний перехід від загальної класифікації джерел до їхнього детального розгляду.³⁹

2.2. Хроніки

Хроніки та історичні твори становлять одну з основних груп писемних джерел для дослідження слов'яно-візантійських контактів VI–VII ст. Їхня цінність полягає в тому, що вони фіксують політичні, військові та дипломатичні події, у межах яких слов'янські племена потрапляли в поле зору візантійських і західноєвропейських авторів. На відміну від військових трактатів або агіографічних творів, хроніки переважно орієнтовані на послідовний виклад подій, тому вони дають змогу простежити загальну динаміку слов'янських вторгнень, переселень, воєнних зіткнень і контактів із Візантійською імперією.

Водночас хроніки не можна розглядати як цілком нейтральне відображення історичної реальності. Більшість авторів, чиї твори використовуються у цій роботі, належали до візантійського або західнохристиянського середовища. Тому слов'яни в цих текстах часто зображуються з позиції зовнішнього

³⁹ Федорчук А. Джерелознавство історії України. Київ: Либідь, 2014. С. 34–58; Howell M., Prevenier W. *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods*. Cornell University Press, 2001. С. 17–39; Мельник І. Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 21–46.

спостерігача: як військова загроза, як населення прикордонних територій, як союзники або як частина ширших політичних процесів на Балканах і в Подунав'ї. Через це під час аналізу хронік необхідно враховувати авторство, датування, контекст створення пам'ятки, мету автора та характер відомостей про слов'ян.⁴⁰

Одним із найважливіших джерел для вивчення слов'ян VI ст. є твори Прокопія Кесарійського, насамперед його «Історія воєн». Прокопій був візантійським істориком доби імператора Юстиніана I, тому його свідчення мають особливе значення для реконструкції раннього етапу слов'яно-візантійських контактів. У його текстах слов'яни постають передусім у контексті військових подій: нападів на балканські володіння імперії, прикордонних конфліктів, переміщень племен і взаємодії з візантійською військовою адміністрацією.

Особлива цінність Прокопія полягає в тому, що він подає одні з ранніх описів склавинів і антів. Його повідомлення дозволяють простежити, як візантійські автори середини VI ст. сприймали слов'янські племена, їхню військову активність, спосіб життя та політичну організацію. Для теми цієї роботи важливо, що Прокопій не лише фіксує факти зіткнень, а й показує, як слов'янські напади вписувалися у ширший контекст оборонної політики Візантійської імперії на Балканах.

Однак свідчення Прокопія потребують критичного прочитання. Він писав із позиції візантійського автора, для якого слов'яни були насамперед зовнішньою силою, що загрожувала імперському порядку. Тому його описи не завжди дозволяють повністю відтворити внутрішній розвиток слов'янських племен або їхнє власне бачення контактів із Візантією. Прокопій цінний передусім як джерело для реконструкції військово-політичного контексту, але його повідомлення слід зіставляти з іншими хроніками та історичними творами.⁴¹

⁴⁰ Shepard J. "The Slavs in Byzantine Sources" // *Journal of Early Medieval History*. 2012. Vol. 2. P. 1–24; Мельник І. Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 21–46; Howell M., Prevenier W. *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods*. Cornell University Press, 2001. С. 17–39.

⁴¹ Procopius of Caesarea. *History of the Wars (Battles with the Slavs)*. London: Loeb Classical Library, 1914. Vol. 1. С. 269–289; Shepard J. "The Slavs in Byzantine Sources" // *Journal of Early Medieval History*. 2012. Vol. 2. P. 1–24; Curta F. *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. С. 39–73.

Важливим продовженням візантійської історичної традиції є твір Агатія Схоластика. Агатій писав про події другої половини VI ст. і частково продовжував історичну лінію, представлену у Прокопія. Для дослідження слов'яно-візантійських контактів його праця має значення тому, що дозволяє розглядати події не ізольовано, а в ширшому контексті політичної й військової історії Візантійської імперії після доби Юстиніана. Агатій не є настільки докладним джерелом щодо слов'ян, як Прокопій, однак його свідчення допомагають уточнити загальний історичний фон, на якому розгорталася взаємодія імперії з народами Балканського та дунайського регіонів.⁴²

До важливих джерел належить також «Хронографія» Іоанна Малали. Це джерело має інший характер, ніж твори Прокопія або Агатія. Малала тяжіє до хронікального викладу всесвітньої історії, тому його повідомлення часто коротші й менш аналітичні. Водночас його праця важлива для розуміння того, як у візантійській хронікальній традиції фіксувалися події, пов'язані з імперською політикою, війнами, народами-сусідами та загальним сприйняттям зовнішнього світу.

Для теми слов'яно-візантійських контактів Іоанн Малала має допоміжне значення. Його твір дозволяє не стільки докладно реконструювати окремі військові кампанії слов'ян, скільки побачити ширший спосіб хронікального опису подій у візантійській традиції. Саме тому це джерело варто використовувати обережно: воно потребує зіставлення з більш конкретними повідомленнями Прокопія, Менандра Протектора та Феофілакта Сімокатти.⁴³

Особливе значення для вивчення дипломатичного та військово-політичного контексту має твір Менандра Протектора. Менандр був візантійським істориком другої половини VI ст., а його праця збереглася фрагментарно. Попри це, вона є важливою для дослідження відносин Візантії з аварами, тюрками, слов'янами та іншими народами, які впливали на ситуацію в Подунав'ї та на Балканах. У межах

⁴² Agathias Scholasticus. *Histories*. London: Loeb Classical Library, 1975. Vol. 3. С. 120–145; Shepard J. "The Slavs in Byzantine Sources" // *Journal of Early Medieval History*. 2012. Vol. 2. P. 1–24.

⁴³ John Malalas. *Chronographia*. Berlin; New York: De Gruyter, 2010. С. 430–455; Мельник І. Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 47–69.

цієї роботи Менандр важливий передусім тому, що дозволяє розглядати слов'ян не ізольовано, а як частину складної системи відносин між Візантією, аварським каганатом та іншими політичними силами регіону.

Відомості Менандра дають змогу краще зрозуміти дипломатичний вимір слов'яно-візантійських контактів. Через його повідомлення можна простежити, що взаємодія Візантії з населенням північнобалканського та дунайського простору не обмежувалася лише воєнними конфліктами. Вона включала переговори, союзи, посольства, спроби контролювати прикордонні території та використовувати суперечності між різними групами населення. Водночас фрагментарний характер твору Менандра змушує використовувати його обережно, зіставляючи з іншими джерелами.⁴⁴

Одним із ключових джерел для подій кінця VI — початку VII ст. є «Історія» Феофілакта Сімокатти. Його твір присвячений переважно подіям правління імператора Маврикія і має особливе значення для вивчення балканської політики Візантії. Саме у Феофілакта важливе місце займають повідомлення про воєнні дії на дунайському та балканському напрямі, про аварів, слов'ян і спроби імперії утримати контроль над прикордонними територіями.

Феофілакт Сімокатта дозволяє простежити зміну характеру слов'яно-візантійських контактів на межі VI–VII ст. Якщо у Прокопія слов'яни часто постають як учасники набігів і воєнних зіткнень доби Юстиніана, то у Феофілакта їхня активність розглядається вже в контексті ширшої військово-політичної кризи на Балканах. Для дослідження важливо, що його свідчення допомагають побачити взаємозв'язок між слов'янськими пересуваннями, аварським чинником і загальним послабленням візантійського контролю над балканськими провінціями.⁴⁵

⁴⁴ Menander Protector. *The History of Menander the Guardsman*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1985. С. 80–115; Pohl W. *The Avars: A Steppe Empire in Central Europe, 567–822*. Cornell University Press, 2018. С. 65–92; Raffensperger C. “Byzantine Diplomacy and the Slavs” // *Byzantion*. 2010. Vol. 32. P. 77–102.

⁴⁵ Theophylact Simocatta. *History*. Amsterdam: B. R. Grüner, 1975. С. 180–220; Fine J. V. A. *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991. С. 33–64; Pohl W. *The Avars: A Steppe Empire in Central Europe, 567–822*. Cornell University Press, 2018. С. 93–126.

Водночас твір Феофілакта також має обмеження. Автор писав з позиції візантійської історичної традиції, тому його опис подій зосереджений передусім на діях імператорів, полководців і військових структур імперії. Слов'яни в цьому тексті з'являються переважно тоді, коли їхня діяльність впливає на візантійську політику або військову ситуацію. Через це джерело цінне для реконструкції імперського бачення подій, але не дає повної картини внутрішнього життя слов'янських племен.⁴⁶

До західнохристиянської традиції належить «Хроніка Фредегара». Вона важлива тим, що дозволяє зіставити візантійське бачення слов'ян із західноєвропейською перспективою. Якщо візантійські автори описували слов'ян переважно у зв'язку з балканською політикою імперії, то західні хроністи фіксували їх у ширшому контексті подій Центральної та Західної Європи, зокрема у зв'язку з аварами, франками та іншими політичними силами раннього Середньовіччя.

Значення «Хроніки Фредегара» полягає в тому, що вона дозволяє побачити слов'ян не лише як сусідів або противників Візантії, а як активних учасників ширших європейських процесів. Для теми роботи це важливо, оскільки слов'яно-візантійські контакти не існували ізолювано: вони були пов'язані з аварським чинником, франкською політикою, переселеннями та змінами у політичній карті Європи. Водночас це джерело має використовуватися як допоміжне, адже воно не зосереджене безпосередньо на Візантії.⁴⁷

Окреме місце серед джерел займає «Церковна історія» Іоанна Ефеського. Хоча цей твір не є хронікою у вузькому сенсі, він має значення як історичне джерело VI ст., у якому відображено погляд християнського автора на події свого часу. Для дослідження слов'яно-візантійських контактів Іоанн Ефеський важливий тим, що дозволяє доповнити політичну й військову картину релігійним виміром сприйняття подій. Його повідомлення допомагають побачити, як

⁴⁶ Theophylact Simocatta. *History*. Amsterdam: B. R. Grüner, 1975. С. 180–220; Shepard J. “The Slavs in Byzantine Sources” // *Journal of Early Medieval History*. 2012. Vol. 2. P. 1–24.

⁴⁷ *Chronicle of Fredegar*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. С. 120–150; Fine J. V. A. *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991. С. 33–64; Pohl W. *The Avars: A Steppe Empire in Central Europe, 567–822*. Cornell University Press, 2018. С. 93–126.

вторгнення, війни та переміщення народів осмислювалися в християнському середовищі.

Залучення Іоанна Ефеського є корисним передусім для розуміння того, що слов'яно-візантійські контакти сприймалися не лише як військово-політичне явище, а і як частина ширших змін у християнському світі раннього Середньовіччя. Однак це джерело також потребує обережного прочитання, оскільки релігійний погляд автора впливав на спосіб опису подій і міг надавати їм морально-повчального або провіденціального змісту.⁴⁸

Порівняльний аналіз хронік та історичних творів дозволяє виділити кілька основних груп відомостей про слов'яно-візантійські контакти. По-перше, це повідомлення про військові дії: набіги, походи, облоги, оборону прикордонних територій і реакцію візантійської влади. Найважливішими для цього аспекту є Прокопій Кесарійський і Феофілакт Сімокатта. По-друге, це відомості про дипломатичні контакти, союзи, посольства та політичні комбінації, для чого особливе значення має Менандр Протектор. По-третє, це інформація про ширший міжнародний контекст, у якому слов'яни взаємодіяли не лише з Візантією, а й з аварами, франками та іншими силами ранньосередньовічної Європи; тут важливими є «Хроніка Фредегара» та інші західні свідчення.⁴⁹

Важливо також враховувати, що хроніки по-різному відображають слов'ян залежно від позиції автора. Для візантійських істориків слов'яни найчастіше були частиною проблеми оборони імперських кордонів і збереження контролю над Балканами. Для західних авторів вони могли поставати як один із народів, що діяв у складній системі взаємин із аварами, франками та іншими політичними

⁴⁸ Ecclesiastical History of John of Ephesus. Leiden: Brill, 1970. С. 240–270; Андреев С. «Християнізація слов'ян у джерелах VI–VII ст.» // Університетські наукові записки. 2016. № 3. С. 77–92; Мельник І. Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 47–69.

⁴⁹ Procopius of Caesarea. History of the Wars (Battles with the Slavs). London: Loeb Classical Library, 1914. Vol. 1. С. 269–289; Theophylact Simocatta. History. Amsterdam: B. R. Grüner, 1975. С. 180–220; Menander Protector. The History of Menander the Guardsman. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1985. С. 80–115; Chronicle of Fredegar. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. С. 120–150; Pohl W. The Avars: A Steppe Empire in Central Europe, 567–822. Cornell University Press, 2018. С. 93–126.

силами. Саме тому зіставлення різних хронік дозволяє уникнути однобічності й краще зрозуміти, як формувався образ слов'ян у різних писемних традиціях.⁵⁰

Таким чином, хроніки та історичні твори є основною групою джерел для реконструкції політичного й військового виміру слов'яно-візантійських контактів VI–VII ст. Вони дозволяють простежити перебіг подій, визначити основні напрями слов'янської активності на Балканах і в Подунав'ї, а також оцінити реакцію Візантійської імперії на ці процеси. Водночас їхнє використання потребує критичного підходу, оскільки кожне джерело відображає не лише події, а й позицію автора, жанрові особливості твору та політичний або релігійний контекст його створення.⁵¹

2.3. Трактати

Військові трактати становлять окрему групу писемних джерел, що мають особливе значення для дослідження слов'яно-візантійських контактів VI–VII ст. На відміну від хронік, які здебільшого фіксують перебіг подій, військові трактати відображають практичний досвід імперського військового середовища, його уявлення про організацію війни, способи оборони, тактику дій проти різних народів і методи пристосування армії до конкретних умов. Для теми цієї роботи такі джерела важливі тому, що вони дозволяють зрозуміти не лише сам факт воєнних зіткнень між слов'янами та Візантією, а й те, як імперія сприймала слов'ян як військового противника.⁵²

Найважливішим джерелом цієї групи є «Стратегікон» Маврикія, створений наприкінці VI — на початку VII ст.. Цей твір є практичним військовим трактатом, у якому систематизовано досвід організації війська, ведення бойових

⁵⁰ Shepard J. "The Slavs in Byzantine Sources" // *Journal of Early Medieval History*. 2012. Vol. 2. P. 1–24; Мельник І. Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 21–46; *Chronicle of Fredegar*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. С. 120–150.

⁵¹ Procopius of Caesarea. *History of the Wars (Battles with the Slavs)*. London: Loeb Classical Library, 1914. Vol. 1. С. 269–289; Menander Protector. *The History of Menander the Guardsman*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1985. С. 80–115; Theophylact Simocatta. *History*. Amsterdam: B. R. Grüner, 1975. С. 180–220; Howell M., Prevenier W. *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods*. Cornell University Press, 2001. С. 17–39.

⁵² Haldon J. *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204*. London; New York: Routledge, 1999. С. 35–64; Treadgold W. *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford: Stanford University Press, 1997. С. 215–248; Бондар Н. «Візантійська тактика у джерелах VI ст.» // *Армія і суспільство*. 2021. № 8. С. 21–41.

дій, розміщення військових сил, використання розвідки, підтримання дисципліни та пристосування тактики до особливостей різних противників. Його значення для дослідження слов'яно-візантійських контактів полягає в тому, що в ньому містяться окремі характеристики слов'ян і рекомендації щодо ведення війни проти них.

У «Стратегіконі» слов'яни розглядаються передусім з погляду візантійської військової практики. Автор трактату звертає увагу на спосіб життя слов'ян, їхню здатність діяти в лісистій і болотистій місцевості, використання раптових нападів, засідок і маневрених дій. Для Візантії така форма воєнної активності була серйозною проблемою, оскільки регулярна імперська армія мусила пристосовуватися до противника, який не завжди діяв за звичними правилами відкритого бою. Саме тому «Стратегікон» є важливим джерелом для розуміння того, як візантійське командування оцінювало військові можливості слов'янських племен.

Особливу увагу в трактаті приділено необхідності враховувати природно-географічні умови. Слов'янські племена часто діяли в місцевості, де важко було застосовувати стандартні форми регулярної війни. Ліси, річки, болота, важкодоступні райони та слабка централізованість племінних об'єднань ускладнювали для Візантії організацію оборони й наступальних дій. Тому трактат радить використовувати обережність, розвідку, раптовість, уникати необдуманого переслідування ворога та враховувати особливості місцевості. Ці рекомендації дозволяють побачити, що слов'яно-візантійські контакти у військовій сфері були не лише зіткненням двох сторін, а й процесом взаємного пристосування.⁵³

Важливою особливістю «Стратегікону» є те, що він не описує конкретну подію так, як це роблять хроніки. Його завдання інше — подати узагальнений практичний досвід і виробити рекомендації для командирів. Тому це джерело не можна використовувати як прямий опис окремої кампанії чи конкретного походу

⁵³ Strategikon of Maurice. Seattle: University of Washington Press, 2001. С. 113–125; Haldon J. Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204. London; New York: Routledge, 1999. С. 35–64; Smith J. “Slavic Military Tactics and Byzantine Armies” // Byzantine Studies. 2018. Vol. 44. P. 55–78.

слов'ян. Його значення полягає в іншому: воно дозволяє реконструювати типові уявлення візантійського військового середовища про слов'ян, їхню тактику, організацію та слабкі місця з погляду імперської армії.

У цьому сенсі «Стратегікон» доповнює хроніки Прокопія Кесарійського та Феофілакта Сімокатти. Якщо хроніки повідомляють про військові події, напади, походи та реакцію імперії, то трактат пояснює, якими методами візантійське військове середовище намагалося відповідати на подібні загрози. Зіставлення цих типів джерел дозволяє краще зрозуміти різницю між описом події та практичним військовим знанням. Хроніки показують, що відбувалося, а «Стратегікон» допомагає зрозуміти, як імперія осмислювала подібні ситуації з погляду військової тактики й організації оборони.

У трактаті важливими є також відомості про ставлення Візантії до різних «варварських» народів. Слов'яни не розглядаються ізольовано: вони постають у ширшому контексті імперської політики щодо сусідніх народів і племінних об'єднань. Це дозволяє зрозуміти, що військова взаємодія з ними була частиною загальної системи візантійської прикордонної політики. Імперія не лише оборонялася від нападів, а й виробляла способи контролю, стримування, використання союзів, розвідки та дипломатичних засобів.⁵⁴

Разом із тим «Стратегікон» має обмеження як джерело. Він створений з позиції імперського військового середовища, тому слов'яни в ньому постають не як самостійне суспільство з власною внутрішньою логікою розвитку, а насамперед як об'єкт військового аналізу. Автор цікавиться ними переважно настільки, наскільки їхні звичаї, спосіб ведення бою та організація могли впливати на дії візантійської армії. Через це трактат не дає повної картини соціального, культурного чи політичного життя слов'ян, але є надзвичайно важливим для аналізу військового аспекту контактів.

Для кращого розуміння значення «Стратегікону» його доцільно розглядати у зв'язку з дослідженнями візантійської військової системи. Праця Дж. Гелдона

⁵⁴ Strategikon of Maurice. Seattle: University of Washington Press, 2001. С. 113–125; Haldon J. Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204. London; New York: Routledge, 1999. С. 35–64; Treadgold W. A History of the Byzantine State and Society. Stanford: Stanford University Press, 1997. С. 215–248.

про війну, державу і суспільство у Візантії дає змогу краще зрозуміти місце військової організації в імперському управлінні. В. Тредголд розглядає розвиток візантійської держави та суспільства, що важливо для розуміння політичного контексту, у якому формувалися військові стратегії імперії. Дослідження Ф. Курти також допомагають розглядати слов'ян і сусідні народи як частину ширшої системи взаємин на дунайсько-балканському просторі.⁵⁵

Військові трактати важливі ще й тому, що вони показують практичний вимір імперського знання про сусідні народи. Відомості про слов'ян у таких текстах не є випадковими. Вони були потрібні для організації оборони, планування походів і навчання командирів. Сам факт включення слов'ян до військового трактату свідчить про те, що візантійське командування розглядало їх як помітний чинник безпеки на Балканах і в Подунав'ї. Отже, слов'яно-візантійські контакти у VI–VII ст. були достатньо інтенсивними, щоб сформувані окремі практичні рекомендації у військовій літературі.⁵⁶

Окремо слід наголосити, що до військових трактатів не варто зараховувати тексти іншого жанру, навіть якщо вони частково стосуються війни, облоги чи прикордонної політики. Наприклад, листи папи Григорія I належать до епістолярних джерел і можуть бути корисними для розуміння церковного та політичного контексту раннього Середньовіччя, однак вони не є військовими трактатами. Так само церковно-публіцистичні й релігійно-повчальні тексти, навіть якщо вони частково згадують війни, облоги або прикордонні події, не слід механічно зараховувати до військової літератури. Вони можуть бути корисними для ширшого політичного, релігійного або культурного контексту, але не є військовими трактатами у вузькому джерелознавчому значенні.⁵⁷

⁵⁵ Strategikon of Maurice. Seattle: University of Washington Press, 2001. С. 113–125; Haldon J. Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204. London; New York: Routledge, 1999. С. 35–64; Treadgold W. A History of the Byzantine State and Society. Stanford: Stanford University Press, 1997. С. 215–248; Curta F. The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. С. 39–73.

⁵⁶ Strategikon of Maurice. Seattle: University of Washington Press, 2001. С. 113–125; Бондар Н. «Візантійська тактика у джерелах VI ст.» // Армія і суспільство. 2021. № 8. С. 21–41; Smith J. “Slavic Military Tactics and Byzantine Armies” // Byzantine Studies. 2018. Vol. 44. P. 55–78.

⁵⁷ Papal Letters of Gregory I (selected translations). Oxford: Oxford University Press, 2004. С. 45–78; Орлова Т. «Агіографічні джерела як джерело інформації про слов'ян» // Релігієзнавчі студії. 2020. № 9. С. 102–118; Федорчук А. Джерелознавство історії України. Київ: Либідь, 2014. С. 34–58.

Таким чином, у межах цього підрозділу головну увагу слід зосередити саме на «Стратегіконі» Маврикія як основному військовому трактаті, що має безпосереднє значення для теми слов'яно-візантійських контактів. Його зміст дозволяє визначити, як Візантійська імперія оцінювала військову активність слов'ян, які тактичні особливості приписувала їм і які способи протидії вважала ефективними. У поєднанні з хроніками цей трактат допомагає не лише реконструювати військові події, а й зрозуміти логіку візантійського стратегічного мислення щодо слов'янських племен.

Отже, військові трактати є важливим, але специфічним типом джерел. Вони не дають повної картини слов'янського суспільства і не замінюють хроніки, однак дозволяють проаналізувати військово-практичний вимір слов'яно-візантійських контактів. Їхня цінність полягає у відображенні того, як імперія класифікувала загрози, пристосовувала тактику до різних противників і виробляла практичні рекомендації для командування. Саме тому «Стратегікон» Маврикія слід розглядати як одне з ключових джерел для вивчення військового аспекту взаємодії слов'янських племен із Візантійською імперією у VI–VII ст.⁵⁸

2.4. Агіографічні твори

Агіографічні джерела становлять окрему групу писемних свідчень, які мають значення для вивчення культурно-релігійного виміру слов'яно-візантійських контактів VI–VII ст. На відміну від хронік, що переважно фіксують політичні й військові події, агіографічна література має іншу природу. Її головною метою було не послідовне відтворення історичних подій, а прославлення святого, утвердження християнських моральних норм, пояснення подій через релігійне світосприйняття та формування певного образу християнської громади. Саме тому такі тексти потребують особливо обережного джерелознавчого аналізу.

⁵⁸ Strategikon of Maurice. Seattle: University of Washington Press, 2001. С. 113–125; Haldon J. Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204. London; New York: Routledge, 1999. С. 35–64; Бондар Н. «Візантійська тактика у джерелах VI ст.» // Армія і суспільство. 2021. № 8. С. 21–41.

Характерною рисою агіографічної літератури є поєднання історичного матеріалу з релігійно-повчальною інтерпретацією. Події у таких текстах часто подаються через мотиви Божого заступництва, чудесного спасіння, мучеництва, навернення або духовного випробування. Для дослідження слов'яно-візантійських контактів це важливо тому, що агіографія дозволяє простежити не лише сам факт взаємодії слов'ян із християнським середовищем, а й те, як ця взаємодія сприймалася авторами церковної традиції. Отже, агіографічні матеріали використовуються у роботі передусім для аналізу релігійного, культурного та світоглядного аспектів контактів.⁵⁹

У списку використаних джерел і літератури агіографічний напрям представлений передусім через наукові праці, які аналізують відповідні джерела та їхнє значення для вивчення слов'ян. Зокрема, важливе місце посідає стаття С. Андреева «Християнізація слов'ян у джерелах VI–VII ст.». За змістом ця праця присвячена проблемі відображення процесів християнізації слов'ян у писемних джерелах раннього Середньовіччя. Автор звертає увагу на те, що релігійні тексти не лише повідомляють про поширення християнства, а й відображають спосіб сприйняття слов'ян християнським середовищем.⁶⁰

Праця С. Андреева має значення для теми дипломної роботи тому, що дозволяє розглядати слов'яно-візантійські контакти не тільки як військові або політичні зіткнення, а і як процес культурно-релігійної взаємодії. Через аналіз джерел, пов'язаних із християнізацією, можна простежити, як християнська традиція пояснювала контакти зі слов'янами, які мотиви використовувала для опису навернення, конфлікту або поступового включення слов'ян у сферу християнського впливу. Для цієї роботи це важливо, оскільки Візантія виступала не лише політичною державою, а й одним із головних центрів християнської культури.

⁵⁹ Орлова Т. «Агіографічні джерела як джерело інформації про слов'ян» // Релігієзнавчі студії. 2020. № 9. С. 102–118; Андреев С. «Християнізація слов'ян у джерелах VI–VII ст.» // Університетські наукові записки. 2016. № 3. С. 77–92; Павленко В. Слов'яни та Візантія: етнокультурні контакти. Київ: НаУКМА, 2010. С. 80–112.

⁶⁰ Андреев С. «Християнізація слов'ян у джерелах VI–VII ст.» // Університетські наукові записки. 2016. № 3. С. 77–92.

Водночас матеріали, пов'язані з християнізацією, не можна використовувати без критичного підходу. Вони часто передають не стільки точний перебіг подій, скільки релігійне осмислення цих подій. Якщо хроніки можуть фіксувати напад, переселення або дипломатичний контакт, то агіографічна чи релігійна традиція подає подібні явища через категорії віри, спасіння, гріха, покарання або заступництва святого. Тому такі джерела є цінними насамперед для вивчення світоглядної сторони слов'яно-візантійських контактів.⁶¹

Окреме значення має стаття Т. Орлової «Агіографічні джерела як джерело інформації про слов'ян». Уже сама назва цієї праці вказує на її безпосередній зв'язок із темою підрозділу. У ній агіографічні матеріали розглядаються як специфічний тип джерел, що може містити відомості про слов'ян, але потребує врахування жанрових особливостей. Для дипломної роботи ця праця важлива тим, що допомагає визначити, які саме відомості з агіографії можуть бути використані в історичному дослідженні, а які слід сприймати як літературно-релігійні мотиви.⁶²

У контексті цієї роботи підхід Т. Орлової дає змогу обґрунтувати використання агіографічних джерел як допоміжної групи писемних свідчень. Агіографія може містити згадки про напади, пересування, контакти з міським населенням, місіонерську діяльність, реакцію християнських громад на зовнішню загрозу або опис нехристиянського населення. Проте такі відомості потрібно розглядати не ізольовано, а разом із хроніками, військовими трактатами та іншими писемними джерелами. Саме зіставлення різних типів джерел дозволяє уникнути перебільшень і точніше визначити історичну цінність агіографічного матеріалу.⁶³

⁶¹ Андреев С. «Християнізація слов'ян у джерелах VI–VII ст.» // Університетські наукові записки. 2016. № 3. С. 77–92; Павленко В. Слов'яни та Візантія: етнокультурні контакти. Київ: НаУКМА, 2010. С. 80–112.

⁶² Орлова Т. «Агіографічні джерела як джерело інформації про слов'ян» // Релігієзнавчі студії. 2020. № 9. С. 102–118.

⁶³ Орлова Т. «Агіографічні джерела як джерело інформації про слов'ян» // Релігієзнавчі студії. 2020. № 9. С. 102–118; Федорчук А. Джерелознавство історії України. Київ: Либідь, 2014. С. 34–58.

Праця В. Павленка «Слов'яни та Візантія: етнокультурні контакти» дозволяє ширше розглянути культурний аспект взаємодії слов'ян із візантійським світом. На відміну від суто політичних або військових досліджень, ця праця важлива для аналізу того, як контакти з Візантією впливали на культурне середовище слов'ян, їхнє знайомство з християнською традицією, церковними уявленнями та моделями організації суспільного життя. У межах підрозділу про агіографічні джерела ця праця може бути використана для пояснення того, чому релігійні тексти мають значення для вивчення етнокультурних процесів.

Для теми дипломної роботи праця В. Павленка важлива тим, що дозволяє пов'язати агіографічні матеріали з ширшим процесом культурної взаємодії. Слов'яно-візантійські контакти не обмежувалися війнами, набігами чи дипломатією. Вони також включали поступове сприйняття християнських уявлень, зміну культурних орієнтирів і формування нових способів комунікації між слов'янськими групами та візантійським світом. Агіографічна традиція відображає саме цю сторону контактів, хоча й робить це через релігійні образи та літературні схеми.⁶⁴

Важливою для підрозділу є також праця І. Мельника «Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми». Її значення полягає в тому, що вона дозволяє розглядати агіографічні матеріали не окремо, а в загальному контексті джерельної бази з історії ранніх слов'ян і Візантії. Для цього дослідження важливо не лише назвати джерела, а й визначити проблеми їхнього використання: жанрову специфіку, авторську позицію, ступінь достовірності повідомлень і необхідність зіставлення з іншими типами писемних свідчень.⁶⁵

У зв'язку з цим агіографічні джерела не можна ставити на один рівень із хроніками за інформативністю щодо політичних і військових подій. Їхня цінність інша. Вони допомагають зрозуміти, як слов'яни та пов'язані з ними події

⁶⁴ Павленко В. Слов'яни та Візантія: етнокультурні контакти. Київ: НаУКМА, 2010. С. 80–112; Андреев С. «Християнізація слов'ян у джерелах VI–VII ст.» // Університетські наукові записки. 2016. № 3. С. 77–92.

⁶⁵ Мельник І. Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 21–46; Федорчук А. Джерелознавство історії України. Київ: Либідь, 2014. С. 34–58.

входили в християнську картину світу, як формувався образ «іншого», як осмислювалися загроза, навернення, місія, захист міста або релігійне протистояння. Саме тому агіографія є важливою не як основне джерело для реконструкції послідовності подій, а як матеріал для аналізу культурно-релігійного сприйняття слов'яно-візантійської взаємодії.

Особливо важливим для агіографічної традиції є мотив захисту християнської громади. У релігійних текстах напад або небезпека часто подається не лише як військовий факт, а як випробування віри. У такому контексті слов'яни могли зображуватися як зовнішня сила, поява якої загрожує усталеному християнському порядку. Однак саме через таке зображення можна простежити, як християнське середовище сприймало нові етнополітичні реалії на Балканах і в прикордонних регіонах.

Ще одним важливим аспектом є місіонерський мотив. Агіографічні тексти й дослідження, присвячені християнізації, дозволяють простежити, як у церковній традиції описувалося навернення або поступове включення нехристиянського населення до християнського світу. Для слов'яно-візантійських контактів це має безпосереднє значення, оскільки Візантія впливала на слов'ян не тільки через військову силу чи політичні союзи, а й через релігійну та культурну традицію. Саме тому праці, присвячені християнізації слов'ян і агіографічним джерелам, є важливими для розуміння цієї теми.⁶⁶

Агіографічні матеріали також дають змогу аналізувати образ слов'ян у християнській писемній традиції. На відміну від військових трактатів, де слов'яни розглядаються переважно як противник із певними тактичними особливостями, агіографія показує їх у релігійно-моральному контексті. Вони можуть поставати як загроза, як язичницьке населення, як об'єкт навернення або як частина ширшої історії поширення християнства. Такий підхід дає змогу доповнити політичний і військовий аналіз культурно-релігійним виміром.

⁶⁶ Андреев С. «Християнізація слов'ян у джерелах VI–VII ст.» // Університетські наукові записки. 2016. № 3. С. 77–92; Орлова Т. «Агіографічні джерела як джерело інформації про слов'ян» // Релігієзнавчі студії. 2020. № 9. С. 102–118; Павленко В. Слов'яни та Візантія: етнокультурні контакти. Київ: НаУКМА, 2010. С. 80–112.

Водночас потрібно чітко визначити обмеження агіографічних джерел. Вони не завжди дають точні дати, послідовність подій або детальні політичні пояснення. Автори таких текстів могли перебільшувати небезпеку, посилювати образ ворога або підпорядковувати опис подій головній релігійній ідеї. Тому в цій роботі агіографічні матеріали використовуються не для самостійної реконструкції всієї історії слов'яно-візантійських контактів, а для уточнення культурного, релігійного й світоглядного контексту.

Порівняння агіографічних матеріалів із хроніками дає змогу краще зрозуміти різницю між подієвим і релігійним описом. Наприклад, хроніка може подавати напад або облогу як військово-політичну подію, тоді як агіографічна традиція інтерпретує подібну ситуацію як випробування християнської громади або доказ заступництва святого. Саме тому ці групи джерел мають використовуватися разом: хроніки допомагають відтворити загальний перебіг подій, а агіографія — зрозуміти їхнє релігійне осмислення.⁶⁷

Таким чином, агіографічні джерела та праці, присвячені їхньому аналізу, мають допоміжне, але важливе значення для дослідження слов'яно-візантійських контактів VI–VII ст. Вони дозволяють розкрити ті аспекти теми, які слабше представлені у хроніках і військових трактатах: релігійне сприйняття слов'ян, місіонерський контекст, образ «іншого», уявлення про захист християнської громади та культурне осмислення контактів. Саме тому в межах цієї роботи агіографічні матеріали використовуються не як основа для політичної реконструкції, а як джерело для розуміння культурно-релігійного виміру взаємодії слов'ян із візантійським світом.

Отже, підрозділ про агіографічні джерела дає змогу доповнити аналіз джерельної бази ще одним важливим виміром. Хроніки показують події, військові трактати — імперську стратегію та військову практику, а агіографія — релігійне й культурне осмислення контактів. Такий підхід дозволяє уникнути

⁶⁷ Орлова Т. «Агіографічні джерела як джерело інформації про слов'ян» // Релігієзнавчі студії. 2020. № 9. С. 102–118; Андреев С. «Християнізація слов'ян у джерелах VI–VII ст.» // Університетські наукові записки. 2016. № 3. С. 77–92; Мельник І. Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 47–69.

однобічного розгляду слов'яно-візантійських взаємин і показати, що вони мали не лише воєнний або політичний, а й духовно-культурний характер.⁶⁸

2.5. Інші свідчення

Окрему категорію в межах джерельної бази становлять допоміжні писемні свідчення, які не належать безпосередньо до хронік, військових трактатів або агіографічної традиції, однак можуть уточнювати окремі аспекти слов'яно-візантійських контактів. До таких матеріалів можна віднести епістолярні пам'ятки, церковні тексти, енциклопедичні повідомлення, а також дослідження, присвячені фіксації слов'янських етнонімів у візантійській писемній традиції. Їхнє значення полягає не у самостійній реконструкції подій, а в можливості краще зрозуміти ширший політичний, релігійний і культурний контекст, у якому слов'яни потрапляли в поле зору авторів ранньосередньовічних текстів.⁶⁹

Одним із напрямів використання допоміжних писемних свідчень є аналіз етнонімів, через які слов'яни фіксувалися у візантійській та західнохристиянській традиції. Такі згадки не завжди дають змогу безпосередньо реконструювати конкретні події, однак вони важливі для розуміння того, як автори джерел називали слов'янські групи, які назви використовували щодо них і в якому політичному чи культурному контексті ці назви з'являлися. Саме тому матеріали про слов'янські етноніми мають допоміжне значення для дослідження, оскільки дозволяють уточнити особливості сприйняття слов'ян у писемній традиції.⁷⁰

Допоміжне значення мають також енциклопедичні та узагальнювальні праці, які дозволяють уточнювати окремі терміни, назви, персоналії та

⁶⁸ Орлова Т. «Агіографічні джерела як джерело інформації про слов'ян» // Релігієзнавчі студії. 2020. № 9. С. 102–118; Андреев С. «Християнізація слов'ян у джерелах VI–VII ст.» // Університетські наукові записки. 2016. № 3. С. 77–92; Павленко В. Слов'яни та Візантія: етнокультурні контакти. Київ: НаУКМА, 2010. С. 80–112; Мельник І. Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 47–69.

⁶⁹ Papal Letters of Gregory I (selected translations). Oxford: Oxford University Press, 2004. С. 45–78; Kazhdan A. The Oxford Dictionary of Byzantium. New York: Oxford University Press, 1991. Vol. 3. С. 1900–1910; Коваленко С. Слов'янські етноніми у візантійських джерелах. Київ: НаУКМА, 2015. С. 15–39; Ляшенко В. «Слов'янські етноніми у візантійських хроніках» // Східна Європа в середні віки. 2018. № 27. С. 120–136.

⁷⁰ Коваленко С. Слов'янські етноніми у візантійських джерелах. Київ: НаУКМА, 2015. С. 15–39; Ляшенко В. «Слов'янські етноніми у візантійських хроніках» // Східна Європа в середні віки. 2018. № 27. С. 120–136.

історичний контекст. Такі матеріали не повинні замінювати аналіз хронік або військових трактатів, однак вони корисні для перевірки термінології, уточнення історико-географічних назв і загального розуміння візантійського середовища. У межах цієї роботи вони використовуються як допоміжний інструмент для пояснення окремих понять і контексту, а не як самостійна основа для реконструкції слов'яно-візантійських контактів.⁷¹

Епістолярні та церковні тексти також можуть мати допоміжне значення для дослідження. Вони не завжди безпосередньо повідомляють про слов'ян або їхні контакти з Візантією, однак дозволяють краще зрозуміти релігійний і політичний контекст раннього Середньовіччя. Такі джерела особливо важливі тоді, коли вони допомагають простежити, як християнське середовище осмислювало зовнішню загрозу, прикордонні події, місіонерські процеси або контакти з нехристиянськими групами населення.⁷²

Використання допоміжних писемних свідчень має сенс лише у поєднанні з основними групами джерел. Хроніки та історичні твори дають матеріал для реконструкції подій, військові трактати — для аналізу імперського бачення слов'ян як противника, а агіографічні та церковні тексти — для вивчення релігійного осмислення контактів. Допоміжні свідчення, своєю чергою, дозволяють уточнювати терміни, етноніми, контекст і окремі аспекти сприйняття слов'ян у писемній традиції.⁷³

Допоміжні писемні свідчення не мають самостійно замінювати основні групи джерел, однак вони дозволяють уточнити окремі аспекти теми. Передусім ідеться про фіксацію слов'янських етнонімів у візантійській писемній традиції, особливості їхнього використання авторами та зв'язок таких назв із політичним або культурним контекстом. Завдяки цьому можна краще зрозуміти не лише те,

⁷¹ Kazhdan A. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. New York: Oxford University Press, 1991. Vol. 3. С. 1900–1910; Shepard J. *The Byzantine World*. London: Routledge, 2005. С. 25–48; Mango C. *Byzantium: The Empire of New Rome*. London: Phoenix Press, 2002. С. 13–45.

⁷² *Papal Letters of Gregory I (selected translations)*. Oxford: Oxford University Press, 2004. С. 45–78; Андреев С. «Християнізація слов'ян у джерелах VI–VII ст.» // *Університетські наукові записки*. 2016. № 3. С. 77–92; Орлова Т. «Агіографічні джерела як джерело інформації про слов'ян» // *Релігієзнавчі студії*. 2020. № 9. С. 102–118.

⁷³ Мельник І. *Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми*. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 21–46; Федорчук А. *Джерелознавство історії України*. Київ: Либідь, 2014. С. 34–58; Howell M., Prevenier W. *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods*. Cornell University Press, 2001. С. 17–39.

як слов'яни з'являлися у джерелах, а й те, як вони сприймалися авторами, що належали до візантійського або західнохристиянського середовища.⁷⁴

Отже, допоміжні писемні свідчення виконують уточнювальну функцію в межах джерельної бази дослідження. Вони не дають цілісної картини слов'яно-візантійських контактів VI–VII ст., але допомагають конкретизувати термінологію, етніміку, релігійний і культурний контекст. У поєднанні з хроніками, військовими трактатами та агіографічними матеріалами такі свідчення дозволяють уникнути однобічного аналізу й краще зрозуміти, як слов'яни були представлені у різних формах ранньосередньовічної писемної традиції.⁷⁵

Допоміжні писемні свідчення не мають самотійно замінювати основні групи джерел, однак вони дозволяють уточнити окремі аспекти теми. Передусім ідеться про фіксацію слов'янських етнімів у візантійській писемній традиції, особливості їхнього використання авторами та зв'язок таких назв із політичним або культурним контекстом. Завдяки цьому можна краще зрозуміти не лише те, як слов'яни з'являлися у джерелах, а й те, як вони сприймалися авторами, що належали до візантійського або західнохристиянського середовища.⁷⁶

Отже, допоміжні писемні свідчення виконують уточнювальну функцію в межах джерельної бази дослідження. Вони не дають цілісної картини слов'яно-візантійських контактів VI–VII ст., але допомагають конкретизувати термінологію, етніміку, релігійний і культурний контекст. У поєднанні з хроніками, військовими трактатами та агіографічними матеріалами такі свідчення дозволяють уникнути однобічного аналізу й краще зрозуміти, як

⁷⁴ Коваленко С. Слов'янські етнімі у візантійських джерелах. Київ: НаУКМА, 2015. С. 15–39; Ляшенко В. «Слов'янські етнімі у візантійських хроніках» // Східна Європа в середні віки. 2018. № 27. С. 120–136; Shepard J. “The Slavs in Byzantine Sources” // *Journal of Early Medieval History*. 2012. Vol. 2. P. 1–24.

⁷⁵ Мельник І. Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 21–46; Федорчук А. Джерелознавство історії України. Київ: Либідь, 2014. С. 34–58; Howell M., Prevenier W. *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods*. Cornell University Press, 2001. С. 17–39.

⁷⁶ Коваленко С. Слов'янські етнімі у візантійських джерелах. Київ: НаУКМА, 2015. С. 15–39; Ляшенко В. «Слов'янські етнімі у візантійських хроніках» // Східна Європа в середні віки. 2018. № 27. С. 120–136; Shepard J. “The Slavs in Byzantine Sources” // *Journal of Early Medieval History*. 2012. Vol. 2. P. 1–24.

слов'яни були представлені у різних формах ранньосередньовічної писемної традиції.⁷⁷

Допоміжні писемні свідчення не мають самотійно замінювати основні групи джерел, однак вони дозволяють уточнити окремі аспекти теми. Передусім ідеться про фіксацію слов'янських етнонімів у візантійській писемній традиції, особливості їхнього використання авторами та зв'язок таких назв із політичним або культурним контекстом. Завдяки цьому можна краще зрозуміти не лише те, як слов'яни з'являлися у джерелах, а й те, як вони сприймалися авторами, що належали до візантійського або західнохристиянського середовища.⁷⁸

Отже, допоміжні писемні свідчення виконують уточнювальну функцію в межах джерельної бази дослідження. Вони не дають цілісної картини слов'яно-візантійських контактів VI–VII ст., але допомагають конкретизувати термінологію, етноніміку, релігійний і культурний контекст. У поєднанні з хроніками, військовими трактатами та агіографічними матеріалами такі свідчення дозволяють уникнути однобічного аналізу й краще зрозуміти, як слов'яни були представлені у різних формах ранньосередньовічної писемної традиції.⁷⁹

⁷⁷ Мельник І. Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 21–46; Федорчук А. Джерелознавство історії України. Київ: Либідь, 2014. С. 34–58; Howell M., Prevenier W. *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods*. Cornell University Press, 2001. С. 17–39.

⁷⁸ Коваленко С. Слов'янські етноніми у візантійських джерелах. Київ: НаУКМА, 2015. С. 15–39; Ляшенко В. «Слов'янські етноніми у візантійських хроніках» // *Східна Європа в середні віки*. 2018. № 27. С. 120–136; Shepard J. “The Slavs in Byzantine Sources” // *Journal of Early Medieval History*. 2012. Vol. 2. P. 1–24.

⁷⁹ Мельник І. Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 21–46; Федорчук А. Джерелознавство історії України. Київ: Либідь, 2014. С. 34–58; Howell M., Prevenier W. *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods*. Cornell University Press, 2001. С. 17–39.

РОЗДІЛ ІІІ. ВІЗАНТІЯ І СЛОВ'ЯНИ У VI–VII СТ.

3.1. Короткий огляд історії слов'яно-візантійських контактів

Взаємини між Візантійською імперією та слов'янськими племенами у VI–VII ст. становлять важливий етап формування політичної та культурної історії Східної Європи та Балканського регіону. Саме у цей період відбувається активне проникнення слов'янських племен на території, що перебували під владою Візантії, формуються нові політичні контакти, військові конфлікти та культурні взаємовпливи. Джерела цього часу – хроніки, трактати, агіографічні твори та інші пам'ятки – дозволяють реконструювати складну картину слов'яно-візантійських відносин, які включали як військове протистояння, так і дипломатичні контакти та культурну взаємодію.⁸⁰

Перші систематичні згадки про слов'ян у візантійських джерелах з'являються у VI ст. У працях візантійських істориків слов'яни згадуються під назвами склавіни (Sclaveni) та анти (Antes). Найбільш ранні детальні відомості про них містяться у працях історика Прокопія Кесарійського, який описував слов'ян як численні племена, що проживали на північ від нижнього Дунаю та поступово проникали на території Балканського півострова. За свідченням Прокопія Кесарійського, слов'яни не мали єдиного правителя й діяли окремими племінними групами, що ускладнювало для Візантії встановлення стабільних політичних домовленостей із ними. Разом з тим вони були добре пристосовані до ведення війни у лісистій та болотистій місцевості, що робило їх небезпечними супротивниками для візантійських військ.

У середині VI ст. слов'янські набіги на територію імперії значно посилилися. Під час правління імператора Юстиніана I Балканський регіон зазнав численних нападів слов'янських та антських загонів. Про слов'янські

⁸⁰ Fine J. V. A. The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991. С. 25–64; Obolensky D. Byzantium and the Slavs in the Middle Ages. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1994. С. 1–20; Мельник І. Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 21–46.

переходи через Дунай, напади на балканські володіння імперії та участь слов'ян у військових діях повідомляють Прокопій Кесарійський і Феофілакт Сімокатта. Імперія намагалася протидіяти цим загрозам шляхом укріплення прикордонної системи фортець, а також шляхом дипломатичних переговорів з окремими племенами. У деяких випадках слов'яни навіть виступали союзниками Візантії у боротьбі проти інших народів.⁸¹

Особливо важливим фактором у слов'яно-візантійських відносинах стала поява на Балканах аварів у другій половині VI ст. Аварський каганат швидко став домінуючою військово-політичною силою у регіоні і підпорядкував частину слов'янських племен. У результаті цього слов'яни часто брали участь у військових кампаніях аварів проти Візантії. Про зв'язок слов'янської активності з аварським чинником повідомляють Менандр Протектор і Феофілакт Сімокатта, у творах яких слов'яни згадуються в ширшому контексті аварсько-візантійського протистояння на Балканах. Така співпраця значно ускладнювала ситуацію для імперії, оскільки аварсько-слов'янські війська могли здійснювати масштабні вторгнення на територію Балкан.

У цей період особливу роль відігравали прикордонні райони Дунаю. Дунайський кордон був головною лінією оборони Візантійської імперії від північних народів. Проте часті війни з Персією та внутрішні труднощі значно послаблювали можливості імперії підтримувати ефективну оборону. Цей процес особливо посилювався наприкінці VI — на початку VII ст., коли становище Візантії на Балканах ускладнювалося аварським чинником, війнами на інших напрямках і послабленням контролю над прикордонними територіями.⁸²

Важливі відомості про характер слов'янських поселень на Балканах містяться у візантійських хроніках та агіографічних текстах. У науковій

⁸¹ Procopius of Caesarea. *History of the Wars (Battles with the Slavs)*. London: Loeb Classical Library, 1914. Vol. 1. C. 269–289; Theophylact Simocatta. *History*. Amsterdam: B. R. Grüner, 1975. C. 180–220; Curta F. *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. C. 39–73; Fine J. V. A. *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991. C. 33–64.

⁸² Menander Protector. *The History of Menander the Guardsman*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1985. C. 80–115; Theophylact Simocatta. *History*. Amsterdam: B. R. Grüner, 1975. C. 180–220; Pohl W. *The Avars: A Steppe Empire in Central Europe, 567–822*. Cornell University Press, 2018. C. 65–126; Fine J. V. A. *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991. C. 33–64.

літературі слов'янські територіальні об'єднання на Балканах часто позначаються терміном “склавинії”. Їх розглядають як відносно автономні слов'янські спільноти, що виникали в умовах послаблення візантійського контролю над частиною балканських територій. Такі утворення слід розглядати як відносно автономні слов'янські спільноти, що виникали в умовах ослаблення імперського контролю над частиною балканського простору. Для Візантії їхня поява означала необхідність виробляти нові способи взаємодії з населенням, яке вже не було лише зовнішнім противником, а ставало постійним чинником політичного й етнокультурного розвитку регіону.⁸³

Облога Константинополя 626 р. стала одним із важливих епізодів аварсько-слов'янського тиску на Візантійську імперію. У межах цієї роботи вона розглядається не як окрема військова кампанія, а як частина ширшого процесу слов'янської активності на Балканах і загострення військово-політичної ситуації навколо імперії у першій половині VII ст..⁸⁴

Після першої половини VII ст. слов'янська присутність на Балканах набула тривалішого характеру. Частина слов'янських груп поступово закріплювалася на нових територіях, що змінювало етнополітичну ситуацію в регіоні й змушувало Візантію виробляти нові форми взаємодії з місцевими слов'янськими спільнотами. У науковій літературі ці процеси пов'язують із послабленням імперського контролю над частиною балканських територій і формуванням відносно автономних слов'янських об'єднань.⁸⁵

Культурно-релігійний вимір слов'яно-візантійських контактів був пов'язаний із роллю Візантії як одного з головних центрів християнської

⁸³ Obolensky D. *Byzantium and the Slavs in the Middle Ages*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1994. С. 1–20; Бондарчук М. Слов'яни на Балканах у VI–VII ст. Київ: Наукова думка, 2016. С. 72–96; Павленко В. Слов'яни та Візантія: етнокультурні контакти. Київ: НаУКМА, 2010. С. 45–79; Fine J. V. A. *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991. С. 65–92.

⁸⁴ Shepard J. *The Byzantine World*. London: Routledge, 2005. С. 65–88; Treadgold W. *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford: Stanford University Press, 1997. С. 287–310; Pohl W. *The Avars: A Steppe Empire in Central Europe, 567–822*. Cornell University Press, 2018. С. 120–145.

⁸⁵ Fine J. V. A. *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991. С. 65–92; Obolensky D. *Byzantium and the Slavs in the Middle Ages*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1994. С. 1–20; Бондарчук М. Слов'яни на Балканах у VI–VII ст. Київ: Наукова думка, 2016. С. 72–96; Павленко В. Слов'яни та Візантія: етнокультурні контакти. Київ: НаУКМА, 2010. С. 45–79.

культури. У VI–VII ст. ще не можна говорити про завершену християнізацію слов'ян, однак саме в цей період формувалися ранні умови для подальшого поширення християнського впливу. Цей аспект доцільно розглядати обережно, спираючись на дослідження, присвячені християнізації слов'ян і візантійсько-слов'янським етнокультурним контактам.⁸⁶

Упродовж VI–VII ст. взаємини між слов'янськими племенами та Візантійською імперією характеризувалися значною динамікою. Якщо у першій половині VI ст. слов'яни переважно фіксуються джерелами у зв'язку з територіями на північ від Дунаю, то в другій половині VI — на початку VII ст. дедалі помітнішою стає їхня активність на Балканах. Ці процеси були пов'язані як із внутрішнім розвитком слов'янських спільнот, так і з ширшими змінами політичної ситуації в регіоні, зокрема з аварським чинником.⁸⁷

Відомості про політичну організацію та спосіб життя слов'ян містяться насамперед у Прокопія Кесарійського та у «Стратегіконі» Маврикія. Прокопій характеризує слов'ян як племена, що не мали єдиного правителя й діяли окремими групами, тоді як «Стратегікон» звертає увагу на їхню військову рухливість, здатність використовувати складну місцевість і раптові напади. Така структура слов'янського суспільства ускладнювала для Візантії встановлення стабільних домовленостей, оскільки контакти з однією групою не означали контролю над усіма слов'янськими об'єднаннями.

Особливості слов'янської військової тактики найчіткіше відображені у «Стратегіконі» Маврикія. У цьому трактаті звертається увага на здатність слов'ян діяти у складній природній місцевості, використовувати засідки, раптові напади й уникати відкритого бою з регулярною армією. Саме ці риси змушували

⁸⁶ Андреев С. «Християнізація слов'ян у джерелах VI–VII ст.» // Університетські наукові записки. 2016. № 3. С. 77–92; Павленко В. Слов'яни та Візантія: етнокультурні контакти. Київ: НаУКМА, 2010. С. 80–112; Vlasto A. The Entry of the Slavs into Christendom: An Introduction to the Medieval History of the Slavs. Cambridge: Cambridge University Press, 1970. С. 15–42.

⁸⁷ Procopius of Caesarea. History of the Wars (Battles with the Slavs). London: Loeb Classical Library, 1914. Vol. 1. С. 269–289; Theophylact Simocatta. History. Amsterdam: B. R. Grüner, 1975. С. 180–220; Curta F. The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. С. 39–73; Pohl W. The Avars: A Steppe Empire in Central Europe, 567–822. Cornell University Press, 2018. С. 65–126.

Візантію пристосовувати власну військову тактику до умов Балканського простору та характеру слов'янської воєнної активності.⁸⁸

Попри численні військові конфлікти, взаємини між слов'янами і Візантією не зводилися лише до протистояння. Дипломатичний вимір цих контактів простежується у повідомленнях Менандра Протектора, а також у дослідженнях, присвячених візантійській дипломатії та політиці щодо слов'ян. Візантія традиційно прагнула використовувати переговори, тимчасові союзи й суперечності між різними групами населення для зміцнення власних позицій на прикордонних територіях.⁸⁹

Економічний аспект слов'яно-візантійських контактів у писемних джерелах простежується менш виразно, ніж військовий або політичний. Тому питання торгівлі, обміну та господарської взаємодії доцільно розглядати обережно, спираючись передусім на спеціальні дослідження економічних зв'язків між слов'янами і Візантією. Водночас можна припустити, що тривале співіснування слов'янських спільнот із населенням балканських територій створювало умови для побутових, господарських і культурних контактів.⁹⁰

У VII ст. ситуація на Балканах істотно змінилася. Ослаблення візантійського контролю над частиною територій півострова створило умови для тривалішого закріплення слов'янських груп у регіоні. У науковій літературі такі відносно автономні слов'янські об'єднання часто позначаються терміном “склавінії”, що підкреслює їхній особливий статус у балканському просторі раннього Середньовіччя.

Поступово між слов'янами і Візантією формувалися нові форми взаємодії. Імперія прагнула зберегти або відновити вплив на балканські території, тоді як слов'янські спільноти адаптувалися до умов життя в новому середовищі,

⁸⁸ Procopius of Caesarea. *History of the Wars (Battles with the Slavs)*. London: Loeb Classical Library, 1914. Vol. 1. С. 269–289; Strategikon of Maurice. Seattle: University of Washington Press, 2001. С. 113–125; Haldon J. *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204*. London; New York: Routledge, 1999. С. 35–64.

⁸⁹ Menander Protector. *The History of Menander the Guardsman*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1985. С. 80–115; Raffensperger C. “Byzantine Diplomacy and the Slavs” // *Byzantion*. 2010. Vol. 32. P. 77–102; Причепя В. Середньовічні дипломатичні контакти слов'ян. Львів: Літопис, 2014. С. 34–61.

⁹⁰ Тимошенко Л. «Торгівля між слов'янами і Візантією» // *Економічна історія*. 2019. № 12. С. 33–49; Павленко В. Слов'яни та Візантія: етнокультурні контакти. Київ: НаУКМА, 2010. С. 45–79.

вступаючи у контакти з місцевим населенням і візантійськими адміністративними та культурними структурами.⁹¹

Особливу роль у слов'яно-візантійських контактах відігравали міські центри Балканського півострова, зокрема Солунь. Вони залишалися осередками візантійської адміністративної, церковної та культурної присутності, а тому саме навколо них контакти слов'ян із візантійським світом набували не лише військового, а й культурно-релігійного характеру.⁹²

Значення слов'яно-візантійських контактів VI–VII ст. полягає також у тому, що вони створили умови для поступового ускладнення політичних і соціальних процесів у слов'янському середовищі. Оселення на Балканах, взаємодія з місцевим населенням і контакти з візантійською адміністративною та культурною традицією стали важливими чинниками подальшої історії слов'янських спільнот у Південно-Східній Європі.

Отже, слов'яно-візантійські контакти VI–VII ст. були багаторівневим процесом, що охоплював військові конфлікти, переселення, дипломатичні домовленості, господарські зв'язки та культурно-релігійні впливи. Їхній розвиток істотно змінив політичну й етнокультурну ситуацію на Балканах і створив передумови для подальших трансформацій у Південно-Східній Європі.⁹³

3.2. Характер, форми та еволюція зображення слов'яно-візантійської взаємодії у пізньоантичній та ранньосередньовічній писемній традиції

⁹¹ Fine J. V. A. The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991. С. 65–92; Obolensky D. Byzantium and the Slavs in the Middle Ages. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1994. С. 1–20; Бондарчук М. Слов'яни на Балканах у VI–VII ст. Київ: Наукова думка, 2016. С. 72–96; Павленко В. Слов'яни та Візантія: етнокультурні контакти. Київ: НАУКМА, 2010. С. 45–79.

⁹² Павленко В. Слов'яни та Візантія: етнокультурні контакти. Київ: НАУКМА, 2010. С. 45–79; Орлова Т. «Агіографічні джерела як джерело інформації про слов'ян» // Релігієзнавчі студії. 2020. № 9. С. 102–118; Obolensky D. Byzantium and the Slavs in the Middle Ages. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1994. С. 1–20.

⁹³ Fine J. V. A. The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991. С. 65–92; Obolensky D. Byzantium and the Slavs in the Middle Ages. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1994. С. 1–20; Бондарчук М. Слов'яни на Балканах у VI–VII ст. Київ: Наукова думка, 2016. С. 72–96; Павленко В. Слов'яни та Візантія: етнокультурні контакти. Київ: НАУКМА, 2010. С. 45–79.

Вивчення слов'яно-візантійських контактів VI–VII ст. значною мірою ґрунтується на аналізі писемних джерел, створених у візантійському або близькому до нього християнському середовищі. Саме в цих текстах формувалося уявлення про слов'ян як про спільноти, що поступово входили у сферу політичних, військових і культурних інтересів Візантійської імперії. Водночас ці джерела відображають не лише фактичні події, а й світоглядні установки авторів, які сприймали слов'ян через призму візантійської політичної, культурної та риторичної традиції.⁹⁴

Однією з характерних особливостей ранніх описів слов'ян є їхнє представлення як зовнішнього щодо імперії народу, який перебував поза межами безпосереднього візантійського політичного контролю. У творах Прокопія Кесарійського слов'яни постають як племена, пов'язані з простором на північ від Дунаю, що дедалі активніше втручалися у військово-політичну ситуацію на Балканах. Автор звертав увагу на їхню військову активність, відсутність єдиної централізованої влади та здатність діяти окремими племінними групами. Подібні характеристики частково відповідали традиційній античній і візантійській моделі опису «варварських» народів, у якій реальні спостереження поєднувалися з усталеними літературними схемами.

Водночас ранні описи слов'ян містять окремі відомості про їхній суспільний устрій і військову організацію. Прокопій Кесарійський звертав увагу на відсутність у слов'ян єдиної централізованої влади та на значення окремих племінних груп у їхньому політичному житті. «Стратегікон» Маврикія, своєю чергою, акцентує увагу на військовій рухливості слов'ян, їхній здатності використовувати природні умови, діяти у важкодоступній місцевості та застосовувати раптові напади. Саме ці характеристики дозволяють розглядати

⁹⁴ Procopius of Caesarea. *History of the Wars (Battles with the Slavs)*. London: Loeb Classical Library, 1914. Vol. 1. С. 269–289; Shepard J. “The Slavs in Byzantine Sources” // *Journal of Early Medieval History*. 2012. Vol. 2. P. 1–24; Мельник І. Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 21–46.

слов'ян у візантійській писемній традиції не лише як зовнішню загрозу, а і як спільноти з власними формами організації та воєнної практики.⁹⁵

Форми зображення слов'яно-візантійської взаємодії у писемній традиції були різноманітними. Найпоширенішою формою були хроніки та історичні твори, у яких основна увага приділялася військовим конфліктам, переходам через Дунай, нападам слов'ян на територію імперії та оборонним заходам Візантії. Такий спосіб зображення простежується у Прокопія Кесарійського, Агатія Схоластика, Менандра Протектора та Феофілакта Сімокатти. У цих джерелах слов'яни часто постають як військово-політична загроза для імперії, що відповідало візантійському погляду на події дунайсько-балканського прикордоння.⁹⁶

Іншою важливою формою відображення слов'яно-візантійської взаємодії були військові трактати. У них слов'яни розглядалися не стільки як учасники конкретних подій, скільки як об'єкт стратегічного аналізу. Найважливішим джерелом цього типу є «Стратегікон» Маврикія, у якому описано особливості слов'янської тактики, їхню здатність використовувати природні умови, засідки й раптові напади. У військовій літературі слов'яни постають як чинник, що змушував Візантію пристосовувати власну оборонну й тактичну практику до умов дунайсько-балканського прикордоння.⁹⁷

Окремим способом відображення слов'яно-візантійської взаємодії була агіографічна традиція, у якій контакти з іншими народами подавалися у релігійному контексті. На відміну від хронік і військових трактатів, такі тексти зосереджувалися не стільки на послідовному викладі подій, скільки на їхньому моральному й духовному осмисленні. У межах цієї роботи агіографічний

⁹⁵ Procopius of Caesarea. *History of the Wars (Battles with the Slavs)*. London: Loeb Classical Library, 1914. Vol. 1. C. 269–289; Strategikon of Maurice. Seattle: University of Washington Press, 2001. C. 113–125; Shepard J. “The Slavs in Byzantine Sources” // *Journal of Early Medieval History*. 2012. Vol. 2. P. 1–24.

⁹⁶ Procopius of Caesarea. *History of the Wars (Battles with the Slavs)*. London: Loeb Classical Library, 1914. Vol. 1. C. 269–289; Agathias Scholasticus. *Histories*. London: Loeb Classical Library, 1975. Vol. 3. C. 120–145; Menander Protector. *The History of Menander the Guardsman*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1985. C. 80–115; Theophylact Simocatta. *History*. Amsterdam: B. R. Grüner, 1975. C. 180–220.

⁹⁷ Strategikon of Maurice. Seattle: University of Washington Press, 2001. C. 113–125; Haldon J. *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204*. London; New York: Routledge, 1999. C. 35–64; Бондар Н. «Візантійська тактика у джерелах VI ст.» // *Армія і суспільство*. 2021. № 8. С. 21–41.

матеріал розглядається через дослідження, присвячені християнізації слов'ян, агіографічним джерелам та етнокультурним контактам слов'ян із Візантією.⁹⁸

З розвитком слов'яно-візантійських контактів змінювався і характер зображення слов'ян у писемних джерелах. Якщо у ранніх повідомленнях VI ст. вони здебільшого постають як зовнішня військова загроза для імперії, то у джерелах кінця VI — початку VII ст. їхня активність уже розглядається в ширшому контексті балканської політики Візантії, аварського чинника та поступового послаблення імперського контролю над частиною регіону. У науковій літературі ці зміни пов'язують із переходом від епізодичних нападів до тривалішої присутності слов'янських груп на Балканах і формуванням нових форм взаємодії з імперським світом.⁹⁹

Ця еволюція зображення слов'ян у писемній традиції була пов'язана з реальними змінами на Балканах. У VI–VII ст. слов'янські групи поступово переходили від епізодичних нападів і пересувань до тривалішої присутності на окремих територіях Балканського півострова. Унаслідок цього контакти з Візантією набували складнішого характеру: поряд із військовими зіткненнями з'являлися форми співіснування, дипломатичних домовленостей і поступової взаємодії з місцевим населенням.

Важливим елементом еволюції писемної традиції стало поступове розширення тематики описів слов'ян. Якщо у ранніх джерелах основна увага приділялася військовим конфліктам, переходам через Дунай і нападам на територію імперії, то в подальшій історіографічній інтерпретації дедалі більшого значення набувають питання оселення слов'ян, їхньої взаємодії з місцевим населенням, господарських зв'язків і культурних контактів. Ці аспекти доцільно

⁹⁸ Андреев С. «Християнізація слов'ян у джерелах VI–VII ст.» // Університетські наукові записки. 2016. № 3. С. 77–92; Орлова Т. «Агіографічні джерела як джерело інформації про слов'ян» // Релігієзнавчі студії. 2020. № 9. С. 102–118; Павленко В. Слов'яни та Візантія: етнокультурні контакти. Київ: НаУКМА, 2010. С. 80–112.

⁹⁹ Procopius of Caesarea. *History of the Wars (Battles with the Slavs)*. London: Loeb Classical Library, 1914. Vol. 1. С. 269–289; Theophylact Simocatta. *History*. Amsterdam: B. R. Grüner, 1975. С. 180–220; Pohl W. *The Avars: A Steppe Empire in Central Europe, 567–822*. Cornell University Press, 2018. С. 65–126; Fine J. V. A. *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991. С. 65–92.

розглядати передусім через спеціальні дослідження, присвячені слов'янам на Балканах та їхнім етнокультурним зв'язкам із Візантією.¹⁰⁰

Важливим аспектом дослідження писемної традиції є те, що більшість відомостей про слов'ян була створена авторами, які належали до освіченого візантійського або близького до нього християнського середовища. Вони спиралися на античну й ранньосередньовічну історіографічну традицію та часто використовували усталені літературні моделі для опису народів, що перебували поза межами імперського світу. Саме тому образ слов'ян у цих текстах поєднує реальні спостереження з елементами традиційної риторики, характерної для опису «варварських» народів.¹⁰¹

У ранніх джерелах VI ст. слов'яни найчастіше згадуються у зв'язку з військовими подіями на дунайсько-балканському напрямі. Прокопій Кесарійський описує їхню активність у контексті нападів на території імперії та загальної нестабільності прикордонних регіонів. Відомості про мобільність слов'ян, використання складної природної місцевості, засідок і раптових нападів доповнює «Стратегікон» Маврикія, де ці риси розглядаються вже з погляду практичної військової протидії.¹⁰²

Однак уже в ранній писемній традиції можна простежити не лише воєнний, а й дипломатичний вимір слов'яно-візантійської взаємодії. Повідомлення Менандра Протектора дають змогу розглядати контакти Візантії зі слов'янами у ширшому контексті переговорів, тимчасових союзів і політичних домовленостей на дунайсько-балканському напрямі. У дослідженнях візантійської дипломатії також підкреслюється, що імперія прагнула використовувати переговори й

¹⁰⁰ Fine J. V. A. *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991. С. 65–92; Бондарчук М. *Слов'яни на Балканах у VI–VII ст.* Київ: Наукова думка, 2016. С. 72–96; Павленко В. *Слов'яни та Візантія: етнокультурні контакти*. Київ: НаУКМА, 2010. С. 45–79; Тимошенко Л. «Торгівля між слов'янами і Візантією» // *Економічна історія*. 2019. № 12. С. 33–49.

¹⁰¹ Grafton A. *What Was History?* Cambridge: Cambridge University Press, 2007. С. 35–58; Howell M., Prevenier W. *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods*. Cornell University Press, 2001. С. 17–39; Shepard J. “The Slavs in Byzantine Sources” // *Journal of Early Medieval History*. 2012. Vol. 2. P. 1–24; Мельник І. *Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми*. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. С. 21–46.

¹⁰² Procopius of Caesarea. *History of the Wars (Battles with the Slavs)*. London: Loeb Classical Library, 1914. Vol. 1. С. 269–289; *Strategikon of Maurice*. Seattle: University of Washington Press, 2001. С. 113–125; Haldon J. *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204*. London; New York: Routledge, 1999. С. 35–64.

суперечності між різними групами населення як інструмент прикордонної політики.¹⁰³

У VII ст. характер зображення слов'ян у писемних джерелах поступово змінювався. Це було пов'язано з тим, що слов'янські групи дедалі частіше не лише здійснювали напади на балканські володіння Візантії, а й закріплювалися на окремих територіях півострова. Унаслідок цього візантійські автори поступово почали сприймати слов'ян не лише як зовнішню військову загрозу, а і як населення, з яким імперія мусила виробляти нові форми політичної, військової та культурної взаємодії.

Ці зміни особливо помітні у зв'язку з подіями VII ст., коли слов'янська присутність на Балканах стала тривалішою і вже не обмежувалася лише окремими військовими набігами. У науковій літературі цей процес пов'язують із поступовим закріпленням слов'янських груп на частині балканських територій, формуванням локальних слов'янських спільнот і зміною характеру їхніх контактів із Візантією. У такому контексті слов'яни дедалі частіше розглядаються не лише як зовнішній противник імперії, а як постійний чинник політичного й етнокультурного розвитку Балканського регіону.

Зміни у зображенні слов'ян відображають також еволюцію візантійської політики щодо них. Якщо у VI ст. основним завданням імперії було стримування слов'янських нападів і захист дунайсько-балканського прикордоння, то в VII ст. дедалі важливішим ставало питання взаємодії з тими слов'янськими групами, які вже закріпилися на Балканах. У науковій літературі цей процес розглядається як поступовий перехід від суто оборонної політики до пошуку форм контролю, домовленостей і співіснування з місцевими слов'янськими спільнотами.¹⁰⁴

¹⁰³ Menander Protector. *The History of Menander the Guardsman*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1985. С. 80–115; Raffensperger C. "Byzantine Diplomacy and the Slavs" // *Byzantion*. 2010. Vol. 32. P. 77–102; Причепя В. Середньовічні дипломатичні контакти слов'ян. Львів: Літопис, 2014. С. 34–61.

¹⁰⁴ Fine J. V. A. *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991. С. 65–92; Obolensky D. *Byzantium and the Slavs in the Middle Ages*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1994. С. 1–20; Бондарчук М. Слов'яни на Балканах у VI–VII ст. Київ: Наукова думка, 2016. С. 72–96; Павленко В. Слов'яни та Візантія: етнокультурні контакти. Київ: НаУКМА, 2010. С. 45–79.

Важливою рисою писемної традиції є те, що вона відображає різні рівні взаємодії між слов'янами і Візантією. Окрім військових і політичних контактів, у дослідженнях простежуються також культурні, господарські та релігійні аспекти цієї взаємодії. Питання торгівлі й економічних зв'язків доцільно розглядати через спеціальні праці, присвячені господарським контактам слов'ян і Візантії, тоді як релігійний вимір варто пов'язувати з ранніми проявами християнського впливу, а не з завершеною християнізацією слов'ян.

Еволюція зображення слов'ян у писемній традиції відображає ширші зміни, що відбувалися у період переходу від пізньої античності до раннього середньовіччя. Послаблення візантійського контролю над частиною балканських територій, активність слов'янських груп і зміна політичної ситуації в регіоні сприяли формуванню нових етнополітичних реалій. У цьому процесі слов'яни були одним із важливих чинників трансформації Балканського простору.¹⁰⁵

Зображення слов'ян у писемних джерелах значною мірою залежало від політичної та військової ситуації у регіоні. У періоди активних конфліктів візантійські автори насамперед акцентували увагу на небезпеці слов'янських нападів, переходах через Дунай і загрозі для прикордонних територій імперії. Такий спосіб опису особливо помітний у Прокопія Кесарійського та Феофілакта Сімокатти, де слов'яни постають як важливий чинник військово-політичної нестабільності на Балканах.¹⁰⁶

У випадках дипломатичних контактів тональність описів могла змінюватися. У повідомленнях Менандра Протектора слов'яни та інші народи дунайсько-балканського простору постають не лише як військова загроза, а й як учасники переговорів, тимчасових домовленостей і складних політичних комбінацій [34]. Це свідчить про те, що образ слов'ян у писемній традиції

¹⁰⁵ Тимошенко Л. «Торгівля між слов'янами і Візантією» // Економічна історія. 2019. № 12. С. 33–49; Андреев С. «Християнізація слов'ян у джерелах VI–VII ст.» // Університетські наукові записки. 2016. № 3. С. 77–92; Павленко В. Слов'яни та Візантія: етнокультурні контакти. Київ: НаУКМА, 2010. С. 80–112; Fine J. V. A. The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991. С. 65–92.

¹⁰⁶ Procopius of Caesarea. History of the Wars (Battles with the Slavs). London: Loeb Classical Library, 1914. Vol. 1. С. 269–289; Theophylact Simocatta. History. Amsterdam: B. R. Grüner, 1975. С. 180–220; Shepard J. "The Slavs in Byzantine Sources" // Journal of Early Medieval History. 2012. Vol. 2. P. 1–24.

залежав від конкретного політичного контексту: у ситуації конфлікту вони зображувалися передусім як противники, а в контексті дипломатії — як сила, з якою імперія мусила рахуватися.¹⁰⁷

Важливу роль у формуванні образу слов'ян відігравали жанрові особливості джерел. У хроніках та історичних творах слов'яни здебільшого зображуються у зв'язку з політичними й військовими подіями, що простежується у Прокопія Кесарійського, Менандра Протектора та Феофілакта Сімокатти. У військових трактатах, насамперед у «Стратегіконі» Маврикія, вони постають як об'єкт практичного стратегічного аналізу. Агіографічна традиція, своєю чергою, подає контакти з іншими народами через релігійні категорії загрози, навернення, духовного випробування або захисту християнської громади.

Еволюція зображення слов'ян у писемній традиції відображає також зміну уявлень про простір їхнього розселення. Якщо в ранніх повідомленнях слов'яни переважно пов'язуються з територіями на північ від Дунаю, то в подальшій традиції та науковій інтерпретації дедалі більше уваги приділяється їхній присутності в балканському просторі. Це було наслідком поступового закріплення слов'янських груп на нових територіях і зміни етнополітичної ситуації у Південно-Східній Європі.

Поступове розширення відомостей про слов'ян у писемній традиції було пов'язане зі зростанням їхньої ролі у політичному й військовому житті Балканського регіону. Якщо в ранніх повідомленнях вони здебільшого згадувалися у зв'язку з окремими воєнними подіями, то згодом слов'янська присутність дедалі частіше розглядалася як постійний чинник балканської історії раннього Середньовіччя.

Отже, еволюція зображення слов'яно-візантійської взаємодії у пізньоантичній та ранньосередньовічній писемній традиції відображає зміну реального становища слов'ян у балканському просторі. У ранніх візантійських текстах вони найчастіше постають як зовнішня військова загроза для імперії, тоді

¹⁰⁷ Menander Protector. *The History of Menander the Guardsman*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1985. С. 80–115; Raffensperger C. "Byzantine Diplomacy and the Slavs" // *Byzantion*. 2010. Vol. 32. P. 77–102; Причепя В. Середньовічні дипломатичні контакти слов'ян. Львів: Літопис, 2014. С. 34–61.

як у пізніших повідомленнях і дослідженнях дедалі виразніше простежується їхня роль як постійного чинника політичного, військового та культурного розвитку Балканського регіону. Хроніки, військові трактати та агіографічні матеріали по-різному зображують ці контакти, тому їх необхідно аналізувати з урахуванням жанру, авторської позиції та історичного контексту.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Procopius of Caesarea. *History of the Wars (Battles with the Slavs)*. London: Loeb Classical Library, 1914. Vol. 1. С. 269–289; Strategikon of Maurice. Seattle: University of Washington Press, 2001. С. 113–125; Theophylact Simocatta. *History*. Amsterdam: B. R. Grüner, 1975. С. 180–220; Андреев С. «Християнізація слов'ян у джерелах VI–VII ст.» // Університетські наукові записки. 2016. № 3. С. 77–92; Орлова Т. «Агіографічні джерела як джерело інформації про слов'ян» // Релігієзнавчі студії. 2020. № 9. С. 102–118; Fine J. V. A. *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991. С. 65–92.

ВИСНОВКИ

У ході проведеного дослідження було розглянуто проблему слов'яно-візантійських контактів VI–VII ст., а також проаналізовано історіографію, джерельну базу та особливості відображення взаємин між слов'янами і Візантійською імперією у писемній традиції пізньої античності та раннього середньовіччя. Проведений аналіз дозволяє зробити низку узагальнюючих висновків щодо характеру цих контактів, їхнього історичного значення та специфіки відображення у джерелах.

Передусім слід зазначити, що проблема слов'яно-візантійських взаємин VI–VII ст. є важливою складовою дослідження історії раннього середньовіччя та формування політичної і культурної карти Південно-Східної Європи. У цей період відбувалися масштабні процеси переселення слов'янських племен на території Балканського півострова, що перебували під владою Візантійської імперії. Саме ці процеси стали основою для подальших змін у соціальній, етнічній та політичній структурі регіону. У результаті слов'яни поступово перетворилися з зовнішнього чинника політичного життя імперії на важливий елемент її прикордонного та внутрішнього середовища.

Аналіз історіографії проблеми показав, що дослідження слов'яно-візантійських контактів має тривалу наукову традицію. У працях істориків різних періодів ця тема розглядалася з різних позицій: політичної історії, етногенезу слов'ян, військової історії, культурної взаємодії та історії міжнародних відносин. У сучасній історичній науці спостерігається прагнення до комплексного підходу, що поєднує аналіз письмових джерел із даними археології, лінгвістики та історичної антропології. Такий підхід дозволяє більш повно відтворити картину взаємодії між слов'янським світом і Візантійською імперією.

Важливим результатом дослідження стало визначення основних методичних засад вивчення проблеми. Зокрема, було застосовано принципи історизму, системності та критичного аналізу джерел. Вивчення слов'яно-

візантійських контактів потребує врахування як політичного контексту, так і особливостей формування джерел, більшість з яких створювалася у візантійському культурному середовищі. Це означає, що інформація про слов'ян нерідко подається через призму світогляду авторів, які належали до імперської еліти і сприймали слов'ян як народи, що перебували поза межами цивілізованого світу імперії.

Значну увагу у роботі було приділено аналізу джерельної бази дослідження. Було встановлено, що основні відомості про слов'ян VI–VII ст. містяться у різноманітних письмових пам'ятках, які можна поділити на кілька основних груп. До них належать історичні хроніки, військові трактати, агіографічні твори, а також інші джерела, що містять епізодичні згадки про слов'ян. Така різноманітність джерел дозволяє розглядати проблему слов'яно-візантійських контактів з різних аспектів і створює можливості для комплексного дослідження.

Особливу цінність для дослідження становлять історичні хроніки, у яких містяться найбільш систематичні відомості про події VI–VII ст. Твори таких авторів, як Прокопій Кесарійський, Іоанн Малала, Агафій Мірінейський, Менандр Протектор, Феофілакт Сімокатта та інші, містять важливі свідчення про слов'янські набіги, військові кампанії та політичні події, що відбувалися на території Балканського півострова. У цих джерелах слов'яни постають як активні учасники історичних процесів, які впливали на політичну ситуацію у регіоні.

Водночас значну інформацію про слов'ян містять і військові трактати, що були створені у візантійському середовищі. У таких творах слов'яни розглядаються з точки зору військової стратегії та тактики. Автори цих трактатів описували особливості слов'янського способу ведення війни, їхню мобільність, здатність використовувати природні умови та ефективність дій невеликих загонів. Ці відомості мають важливе значення для розуміння характеру військових конфліктів між слов'янами і Візантією.

Не менш важливою групою джерел є агіографічні твори, у яких відображаються релігійні аспекти взаємодії між слов'янами та християнським

світом Візантії. У житіях святих та описах чудес слов'яни нерідко згадуються у контексті подій, що відбувалися у прикордонних регіонах імперії. Хоча ці тексти мають релігійний характер і часто містять елементи легендарності, вони все ж містять цінні відомості про повсякденне життя, соціальні відносини та культурні контакти у регіоні.

Окрему категорію джерел становлять інші пам'ятки, зокрема епіграфічні та сфрагістичні матеріали, які містять згадки про слов'янські етноніми. До них належать титулатури візантійських імператорів, печатки із слов'янськими етнонімами, а також окремі церковні написи. Ці джерела дозволяють уточнити інформацію, що міститься у письмових наративних пам'ятках, і розширити уявлення про присутність слов'ян у політичному та соціальному житті регіону.

Аналіз історії слов'яно-візантійських контактів VI–VII ст. показав, що ці взаємини мали складний і багатогранний характер. У цей період слов'яни здійснювали численні походи на територію імперії, що призводило до руйнування міст і поселень. Водночас ці контакти не обмежувалися лише військовими конфліктами. Між слов'янами і Візантією існували також дипломатичні, економічні та культурні зв'язки, які поступово змінювали характер взаємин між двома сторонами.

Важливим етапом у розвитку слов'яно-візантійських контактів стало переселення слов'ян на території Балканського півострова. У результаті цього процесу слов'янські племена почали створювати власні поселення і поступово інтегрувалися у соціально-економічну структуру регіону. У джерелах цього часу з'являються згадки про так звані склавинії – територіальні об'єднання слов'ян, що існували на Балканах і взаємодіяли з Візантійською імперією.

Значну увагу у дослідженні було приділено також аналізу того, як слов'яно-візантійські контакти відображалися у писемній традиції. Було встановлено, що образ слов'ян у джерелах VI–VII ст. поступово еволюціонував. У ранніх текстах слов'яни зазвичай зображуються як зовнішні вороги імперії, що здійснюють напади на її території. Проте з часом, у міру їхнього заселення Балканського

півострова, вони починають сприйматися як постійний елемент політичного і соціального життя регіону.

Ця еволюція відображає не лише зміни у політичній ситуації, але й трансформацію уявлень візантійських авторів про слов'ян. Якщо на початковому етапі вони розглядалися як «варварські» племена, що перебувають поза межами цивілізованого світу, то у пізніших джерелах вони постають як народ, що активно взаємодіє з імперією і поступово інтегрується у її культурний простір.

Отже, проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що слов'яно-візантійські контакти VI–VII ст. були важливим чинником історичного розвитку Південно-Східної Європи. Вони сприяли формуванню нових етнічних і політичних структур у регіоні, а також стали важливим етапом у процесі взаємодії слов'янського світу з культурою та цивілізацією Візантійської імперії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Agathias Scholasticus. *Histories*. London: Loeb Classical Library, 1975. Vol. 3. 461 с.
 2. *Chronicle of Fredegar* (translation). Cambridge: Cambridge University Press, 2016. 290 с.
 3. *De Administrando Imperio* (Constantine VII Porphyrogenitus). Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1967. 501 с.
 4. *Ecclesiastical History of John of Ephesus*. Leiden: Brill, 1970. 340 с.
 5. John Malalas. *Chronographia*. Berlin; New York: De Gruyter, 2010. 510 с.
 6. Menander Protector. *The History of Menander the Guardsman* (fragment translation). Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1985. 182 с.
 7. *Papal Letters of Gregory I* (selected translations). Oxford: Oxford University Press, 2004. 312 с.
 8. Procopius of Caesarea. *History of the Wars* (Battles with the Slavs). London: Loeb Classical Library, 1914. Vol. 1. 624 с.
 9. *Strategikon of Maurice* (military treatise). Seattle: University of Washington Press, 2001. 276 с.
 10. Theophylact Simocatta. *History*. Amsterdam: B. R. Grüner, 1975. 258 с.
-
1. Андреев С. «Християнізація слов'ян у джерелах VI–VII ст.» // *Університетські наукові записки*. 2016. № 3. С. 77–92.
 2. Білецький М. *Методологія історичного дослідження*. Львів: ЛНУ, 2016. 220 с.
 3. Бондар Н. «Візантійська тактика у джерелах VI ст.» // *Армія і суспільство*. 2021. № 8. С. 21–41.
 4. Бондарчук М. *Слов'яни на Балканах у VI–VII ст.* Київ: Наукова думка, 2016. 204 с.
 5. Гірич В. І. *Візантія та східнослов'янські племена*. Львів: ЛДУВС, 2008. 240 с.

6. Городецький І. *Слов'яни на порозі Середньовіччя*. Львів: ЛНУ, 2013. 224 с.
7. Захарченко І. «Політичні союзи слов'ян і Візантії» // *Політична історія*. 2018. № 5. С. 52–68.
8. Іваненко О. «Візантійські джерела про слов'ян VI–VII ст.» // *Візантійський вісник*. 2017. № 22. С. 45–60.
9. Коваленко В. *Слов'янські племена у VI–VII ст.* Чернівці: Книги XXI, 2011. 312 с.
10. Коваленко С. *Слов'янські етноніми у візантійських джерелах*. Київ: НаУКМА, 2015. 198 с.
11. Крип'якевич І., Леп'явко В. *Історія Середніх віків*. Київ: Наукова думка, 2005. 624 с.
12. Кузьмін Д. «Методи дипломатії у контактах з Візантією» // *Історія України*. 2020. № 1. С. 15–29.
13. Лисенко В. *Вступ до історії середніх віків*. Харків: ХНУ, 2018. 352 с.
14. Ляшенко В. «Слов'янські етноніми у візантійських хроніках» // *Східна Європа в середні віки*. 2018. № 27. С. 120–136.
15. Мельник І. *Візантія і ранні слов'яни: джерела і проблеми*. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2018. 272 с.
16. Орлова Т. «Агіографічні джерела як джерело інформації про слов'ян» // *Релігієзнавчі студії*. 2020. № 9. С. 102–118.
17. Павленко В. *Слов'яни та Візантія: етнокультурні контакти*. Київ: НаУКМА, 2010. 280 с.
18. Причепа В. *Середньовічні дипломатичні контакти слов'ян*. Львів: Літопис, 2014. 168 с.
19. Сидоренко О. *Історія Східної Європи: підручник для ВНЗ*. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 480 с.
20. Тимошенко Л. «Торгівля між слов'янами і Візантією» // *Економічна історія*. 2019. № 12. С. 33–49.
21. Тищенко М. «Слов'яно-візантійські контакти у військовій сфері» // *Розвідки з історії середніх віків*. 2019. № 34. С. 88–105.

22. Федорчук А. *Джерелознавство історії України*. Київ: Либідь, 2014. 288 с.
23. Ющенко О. *Велике розселення слов'ян*. Харків: ХНУ, 2012. 256 с.
24. Barford P. M. *The Early Slavs: Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*. Ithaca; London: Cornell University Press, 2001. 384 с.
25. Curta F. «Slavs and Byzantine Political Structures» // *Slavic Review*. 2001. Vol. 60. P. 345–370.
26. Curta F. *Barbarians for Byzantium: Nomadic and Ethnic Groups in the Eastern Roman Empire (ca. 500–700)*. Oxford: Oxford University Press, 2016. 282 с.
27. Curta F. *Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300)*. Leiden; Boston: Brill, 2019. 380 с.
28. Curta F. *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 463 с.
29. Evans D. «Trade Routes from the Danube to Constantinople» // *Economic History Review*. 2020. Vol. 73. P. 290–311.
30. Fine J. V. A. «Reconsidering Balkan History» // *Byzantine and Modern Greek Studies*. 1998. Vol. 22. P. 55–80.
31. Fine J. V. A. *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991. 520 с.
32. Fine J. V. A. *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2006. 252 с.
33. Grafton A. *What Was History?* Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 276 с.
34. Greetham D. *Textual Scholarship: An Introduction*. Routledge, 2001. 240 с.
35. Haldon J. *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204*. London; New York: Routledge, 1999. 304 с.
36. Harris J. «Byzantine Slavic Relations and Diplomacy» // *Journal of Historical Diplomacy*. 2021. Vol. 8. P. 15–42.
37. Herrin J. *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire*. Princeton: Princeton University Press, 2007. 592 с.

38. Howell M., Prevenier W. *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods*. Cornell University Press, 2001. 348 c.
39. Jankowiak M. «Slavs and Byzantium: Cultural Exchange» // *Slavic Cultural Studies*. 2014. Vol. 5. P. 78–99.
40. Kazhdan A. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. New York: Oxford University Press, 1991. 3 vols.
41. Lee M. «Slavic Tribal Structures and Byzantine Policy» // *Journal of Medieval History*. 2019. Vol. 45. P. 112–134.
42. Mango C. *Byzantium: The Empire of New Rome*. London: Phoenix Press, 2002. 256 c.
43. Miller S. «Slavic Ethnogenesis and Identity Formation» // *Historical Studies Review*. 2019. Vol. 12. P. 58–81.
44. Obolensky D. *Byzantium and the Slavs in the Middle Ages*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1994. 412 c.
45. Ostrogorsky G. *History of the Byzantine State*. Princeton: Princeton University Press, 1969. 584 c.
46. Plokhy S. *The Origins of the Slavic Nations: Premodern Identities in Ukraine, Russia, and Belarus*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 320 c.
47. Pohl W. «Ethnicity in the Middle Ages» // *Early Medieval Europe*. 1998. Vol. 7. P. 87–105.
48. Pohl W. *The Avars: A Steppe Empire in Central Europe, 567–822*. Cornell University Press, 2018. 272 c.
49. Raffensperger C. «Byzantine Diplomacy and the Slavs» // *Byzantion*. 2010. Vol. 32. P. 77–102.
50. Sedlar J. W. «The Early Medieval Balkans and Slavic Byzantine Relations» // *Speculum*. 1994. Vol. 69. P. 281–304.
51. Shepard J. (ed.) *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500–1492*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 832 c.
52. Shepard J. «The Slavs in Byzantine Sources» // *Journal of Early Medieval History*. 2012. Vol. 2. P. 1–24.

53. Shepard J. *The Byzantine World*. London: Routledge, 2005. 288 c.
54. Smith J. «Slavic Military Tactics and Byzantine Armies» // *Byzantine Studies*. 2018. Vol. 44. P. 55–78.
55. Stephenson P. *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 360 c.
56. Tosh J. *The Pursuit of History: Aims, Methods and New Directions in the Study of History*. Routledge, 2015. 336 c.
57. Treadgold W. *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford: Stanford University Press, 1997. 762 c.
58. Vlasto A. *The Entry of the Slavs into Christendom: An Introduction to the Medieval History of the Slavs*. Cambridge: Cambridge University Press, 1970. 312 c.
59. Vryonis S. «The Byzantine Background to the Balkan Slavs» // *Byzantine Studies Conference Proceedings*. 1973. P. 13–36.
60. White P. «Ethnicity and Identity in Early Medieval Europe» // *European History Quarterly*. 2016. Vol. 46. P. 223–247.